

Algharidus ja algkool 1919–1940. Õie Elango

1. Algkoolisüsteemi kujunemine

1920. aasta algkooliseadus. Eesti Vabariigi koolikorralduse alal olid esimesteks sammudeks pärast Saksa okupatsiooni Ajutise Valitsuse deklaratsioon 3. novembrist 1918.a., milles rõhutati rahvusliku kooli loomise vajadust,¹ ja Ajutise Valitsuse ajutised määrused² koolide kohta 2. detsembrist 1918.a. Selle järgi tunnistati õppekeeleks õpilaste emakeel, mis kindlustati ka vähemusrahvustele. Seal, kus vajalik arv õpilasi olemas oli, tuli vähemusrahvustele avada oma koolid või paralleelklassid. Võõrkeel tunnistati vabatahtlikuks õppeaineiks, seda lubati õpetada algkooli neljandast õppeaastast alates. Eesti keel pidi olema kohustuslikuks õppeaineiks kõigis mitteeestikeelsetes koolides. Usuõpetus tunnistati koolides vabatahtlikuks õppeaineiks. Selle vabatahtlikkuse kindlustamiseks kõrvaldati Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse alusel vaimulikud koolide revideerimisest, järelvalve ja usuõpetuse õppeprogrammide korraldamisest.

Novembrist 1918 alustas tegevust Eesti Vabariigi haridusministeerium. Vabariigi algaastail töötas haridusministeeriumis ja samuti omavalitsuste haridusosakondades palju õpetajaid, sest haridusküsimustes kompetentseid jõude polnud vastava elukutselise bürokraatia puudumise tõttu mujalt võtta kui õpetajaskonna hulgast. Riigi ja omavalitsuse organeis töötavad õpetajad lähtusid oma tegevuses õpetajate kongresside ja oma kutseorganisatsiooni - Eesti Õpetajate Liidu seisukohtadest. 1917. aastal asutatud Eesti Õpetajate Liitu kuulusid kõigi koolitüüpide õpetajad (1919.a. oli liiikmeid 2168, 1924.a. 3453). EÕL pidas palgavõitlust ja hoolitses õpetajate pedagoogiliste teadmiste täiendamise eest, kuid pühendas selle kõrval palju tähelepanu ka koolikorralduse küsimustele. Õpetajate elulised huvid (teenistus, töötingimused) olid tihedalt seotud hariduselu üldise olukorraga. Seepärast kujunesid õpetajad üheks peamiseks jõuks võitluses koolisüsteemi demokratiseerimise eest.

Aastail 1918 - 1930 töötas haridusministeeriumis mitmesuguseis ameteis (riigikoolinõunik, haridusministri abi, haridusnõunik) endine õpetaja ja rahvakoolide

¹ Riigi Teataja, 1918, nr. 3, lk. 8.

² Riigi Teataja, 1918, nr. 5, lk. 3, 4.

inspektor Friedrich Volrad Mikkelsaar,³ kes oli Eesti hariduselus üheks silmapaistvamaks demokraatliku suuna esindajaks. Haridusministrid vaheldusid vabariigi algaastail sageli, ega suutnud mingit oma joont läbi viia. Püsiva töömehena andis sel ajal haridusministeeriumi tööle suuna Fr. V. Mikkelsaar. Ta püüdis Eesti hariduselu juhtida ühlikooli ja töökooli põhimõtetest lähtudes. Koolinõunik Märt Raud on oma mälestustes Fr. R. Mikkelsaart iseloomustanud järgmiselt: "Teda võiks nimetada vasakpoolseks parteituks kodanlaseks. Tööerakonnale seisis ta lähedal peamiselt negatiivses suhtumises vaimulikesse. Ta ei armastanud vaimulikke nende konservatiivse hoiaku pärast koolkõhustuses. [...] Oma nõudmistes oli ta radikaalne ja ei tunnistanud kompromisse. Seitsmeaastase algkooli suhtes oli ta pidanud alustuma võimule - Asutav Kogu oli tõmmanud ühe klassi ta kavast maha. Aga seda nõudis ta järelejätmata, et koolikõhustus kehtaks kuni 16. eluaasta lõpuni."⁴

Määrusega 4. detsembrist 1918.a. vallandas Fr. V. Mikkelsaar Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud õpetajad ja määras ametisse samade võimude poolt tagandatud õppejõud. 6. detsembri määrusega teatas Mikkelsaar, et usuõpetuse vabatahtlikuks tunnistamise tõttu on usuõpetus mittesunduslikuks õppeaineiks nii õpetajatele kui õpilastele ja üle kahe tunni nädalas ei tohi teda koolis olla. Koole ülalpidavad asutused ei olnud kohustatud usuõpetuse kui vabatahtliku õppeaine õpetamise eest hoolt kandma. 17. detsembri määrus keelas asutustel ja omavalitsuse organitel õpetajale tema valimise ajal usuõpetuse õpetamise küsimuses survet avaldada.⁵

Haridusministeeriumi kooliosakonna juhatajana töötas 1918. aasta lõpust kuni 1921. aasta veebruarini demokraatlik haridustegelane ja õpetaja Ernst Martinson (Enn Murdmaa),⁶ kelle poolt väljatöötatud kava järgi pidid algkool, keskkool ja kõrgem kool moodustama ühtlikooli süsteemi; algkool pidi olma seitsme õppeaastaga, kõigile kohustuslik, emakeelne ja maksuta; sisseastumiseksamid keskkooli tuli kaotada; alg- ja keskkooli

³ Vt. lähemalt: V. Viilup, Friedrich Volrad Mikkelsaar ja tema osa kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. - Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Trt., 1969, lk. 106 - 116.

⁴ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. Koolinõuniku mälestusi. I. Stockholm 1965, lk. 120, 121.

⁵ Vt. lähemalt: V. Viilup, Friedrich Volrad Mikkelsaar ja tema osa kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. - Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Trt., 1969, lk. 106 - 116.

⁶ Vt. lähemalt: V. Horm, Enn Murdmaa ja tema osa kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. - Rmt.: Nõukogude Pedagoogika ja kool. V. Trt., 1969, lk. 117 - 125.

kursus kokku pidi kestma 12 aastat.⁷ Usuõpetust koolis see eelnõu ette ei näinud. Neid põhimõtteid propageeriti Eesti Õpetajate Liidu häälekandjas "Kasvatus", samuti vasakpoolsete parteide häälekandjates.

Algkooliseaduse lõplik formuleerimine oli 1919. aastal valitud Asutava Kogu ülesandeks. Asutavas Kogus osutasid kõige mõjukamaks vasakpoolsed parteid (sotsiaaldemokraadid, tööerakondlased, eseerid), kes oma poliitikas arvestasid tööliste, talurahva ja demokraatliku intelligentsi nõudmisi.

Enne kui Asutav Kogu asus arutama algkooliseadust, võttis ta 19. septembril 1919. aastal vastu määruse⁸ koolikohustuse laiendamise kohta 1919/20. õppeaastal, mis nägi ette üldise neljaaastase koolikohustuse kehtestamise (9. - 14. eluaastani) varem luteriusulise talupojaseisuse suhtes kehtinud kolmeaastase vallakoolikohustuse asemele.

Algkooliseaduse eelnõu oli enne esitamist Asutavale Kogule arutlusel Asutava Kogu hariduskomisjonis. Viimase koosseisus leidis ka konservatiivseid haridustegelasi. Otsustati, et algkoolikursuse kestvus olgu kuus aastat. Algkoolis nähti ette uskude (usundite) õpetus.

Asutavas Kogus kujunesid peamisteks vaidlusobjektideks ühtluskooli põhimõte ja usuõpetuse küsimus. Konservatiivid väitsid, et algkool ei pea moodustama ühtluskooli kohustuslikku esimest astet ja taotlesid keskkoolide juures algkooli-astmele vastavate klasside säilitamist. Keskkoolidirektor N. Kann soovitas asutada maksulisi erakoole koos algklassidega,⁹ et võimaldada jõukamail saada haridust ilma avalikus algkoolis käimata. Kuigi algkooliseaduse § 1 kuulutas, et algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu viisid parempoolsed parteid, kellega koaleerus tööerakond, algkooliseadusse sellised paragrahvid, mis ühtluskooli teostamist raskendasid. Avalike algkoolide kõrval lubati erakoole ja kodust õpetust, mis kindlustasid ühele osale lastele keskhariduse omandamisel soodustusi.

Kooli ilmalikkuse küsimuses saavutas võidu Asutava Kogu vasakpoolne enamus, kes toetus õpetajate organisatsioonide otsustele usuõpetuse kõrvaldamise kohta koolist.

⁷ Eesti Riigiarhiiv (= ERA), f. 1108, nim. 3, s. 6, l. 1, 2.

⁸ Samas, s. 10, l. 71.

⁹ Asutava Kogu protokollid, nr. 106, v. 320, 321.

Algkooliseaduse § 2 võeti vastu järgmises sõnastuses: "Algkool on emakeelne, ilma usuõpetuseta ja maksuta."¹⁰

Võitlus usuõpetuse ümber kajastas laialdast kriitikat ja hukkamõistu, mille osaliseks usuõpetus ja pastorite tagurlik tegevus oli saanud eelnenud aastakümnete vältel ja mis alles nüüd pääses täiel määral kõlama.¹¹ Tsaarirežiimi tingimustes oli kirik olnud valitseva võimu toeks.

Kuigi enamik õpetajaid pooldas seitsmeaastast algkooli, otsustati Asutavas Kogus, et algkooli kursus kestab kuus õppeaastat. Koolikohustus pidi kestma 7. - 16.eluaastani või algkoolikursuse lõpetamiseni. Vanemaile, kes ei hoolitse oma laste koolikohustuse täitmise eest, nähti ette rahatrahvi. Nende laste, keda vaesuse pärast ei suudetud kooli panna, kooliskäimise võimaluse eest pidi hoolitsema kohalik kogukond. Koolikohustuslikke lapsi ei tohtinud õppeajaks võtta palgalisele tööle.

Avalikkude algkoolide seadus¹² võeti Asutava Kogu poolt vastu 7. mail 1920. aastal. Kuna sobivate kooliruumide ja õpetajate puuduse tõttu ei olnud 6-klassilist koolikohustust kohe võimalik sisse seada, pidi selle elluviimine sündima järk-järgult. Lõplikuks tähtjaks määrati 1930. aasta. Selle ajani pidi kehtima koolikohustus 4. klassi lõpetamiseni või 8. - 15. eluaastani. Algkoolide V - VI klassid võisid seni töötada mittekohustuslikena.

Uue seaduse elluviimise määрусega¹³ nimetati kõik endised valla-, kihelkonna- ja ministeeriumikoolid, linna- ja kroonualgkoolid jne. 1920/21. kooliaasta algusest avalikeks algkoolideks. Avalike keskkoolide ja kutsekoolide ettevalmistus- ning alamad klassid muudeti kehtiva koolikohustuse ulatuses algkooliklassideks. 1924. aastal asuti 5. ja 6. õppeaastale vastavate klasside sulgemisele keskkoolide juures.

Algkooliseaduse elluviimise määрус § 5 järgi olid koolikohustuslikud esialgu lapsed, kes õppeaasta alguseks üheksa aastat vanaks saanud. Koolikohustus laiendati kaheksaastastele lastele alates 1924. aasta sügisest. Kuid maakonnavalitsustele jäeti ikkagi õigus alla üheksaastasi lapsi neis valdades, kus koolikohustuse läbiviimine nende laste suhtes "ülepääsematuid raskusi sünnitab", koolikohustusest vabastada. Järeelvalve

¹⁰ Riigi Teataja, 1920, nr. 75/76, lk. 593.

¹¹ V. Horm, Eesti õpetajate organisatsioonid (1870 - 1940). Tln., 1971, lk. 52. (Käsikiri Eesti Pedagoogika Muuseumis.)

¹² Riigi Teataja, 1920, nr. 75/76, lk. 594.

¹³ Riigi Teataja, 1920, nr. 153/154, lk. 1218.

laste korraliku kooliskäimise üle kuulus kooli hoolekogule, kes lastevanemaid laste vabandamatuil põhjusil korratu kooliskäimise puhul pidi trahvima.

Algkooliseaduse kehtestamisega veel ei lõppenud võitlus selle seaduse ümber. Konservatiivseile ringkondadele ei olnud kooli ilmalikkuse põhimõtte vastuvõetav. Usuõpetust võis õpetada ainult väljaspool koolide ametlikku õppeplaani lastevanemate kulul. Kristlik rahvaerakond seadis oma eesmärgiks usuõpetuse viimise kooli. Kristlik rahvaerakond tegi ettepaneku õpetada usuõpetust riigi kulul koolide õppeplaanis kohustusliku ja õpilastele vabatahtliku õppeainena.¹⁴ Veebruaris 1923 saavutasid nad vastava seaduseelnõu panemise rahvahääletusele. Parempoolsed parteid alustasid kihutustööd usuõpetuse kasuks, nende ajalehed kutsusid lugejaid peaaegu igas numbris hääletama usuõpetuse poolt.¹⁵

Kristlikku rahvaerakonda kuulunud Jaan Lattik kirjutab oma mälestustes: "Kolm kuud rändasin mööda maad ja linna ringi ja pidasin kõnesid. Rääkisid ka teised kristliku rahvaerakonna liikmed. Kogu meie rühm oli pidevalt tules. (...) Ususõda, mida eesti rahvas oma iseseisva riigi alguspäevil pidas, oli suurimaid vaimude võitlusi, mida üks rahvas üldse on suuteline võitlema."¹⁶

Referendumil võttis hääletamisest osa 66,2% hääleõiguslikest kodanikest, neist hääletas usuõpetuse riigi kulul õpetamise poolt ca 330 000 ja vastu ca 130 000.¹⁷ Tunduv osa elanikkonnast jäi ükskõikseks. Vastavalt rahvahääletuse tulemustele muudeti algkooliseadust nii, et koolid pidid nüüd usuõpetust kohustuslikult õpetama, kuid õpilastele jäi see vabatahtlikuks õppeaineks.¹⁸

1920. aastate teisel poolel toimus järk-järguline üleminek 6-klassilisele koolikohustusele. 2. juunil 1931 võttis Riigikogu vastu uue avalike algkoolide seaduse, mille § 9 järgi koolikohustus kestis algkoolis kuni kursuse lõpetamiseni või mittelõpetamise korral kuni 16 aasta vanuseni. Koolikohustus algas 8-aastaselt.¹⁹

¹⁴ I Riigikogu protokollid. 8. istungjärg, 1922, v. 1710 - 1742.

¹⁵ Vt. lähemalt: H. Kurm, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestus. - Eesti Kommunist 1958, nr. 6, lk. 40 - 49.

¹⁶ J. Lattik, Teekond läbi öö. I. 1950, lk. 234, 237.

¹⁷ A. Lebbin, Eestimaa Kommunistliku Partei võitluses tööraha ühisrinde eest. Tallinn, 1961, lk. 149.

¹⁸ Riigi Teataja, 1923, nr. 35, lk. 235.

¹⁹ Riigi Teataja, 1931, nr. 46, lk. 613, 614.

1934. aasta reform. Eesti konservatiivide partei - põllumeestekogude esindajad nõudsid pidevalt kohustusliku alghariduse piiramist ainult nelja klassiga. Näiteks võeti vastav otsus vastu partei 1932. aasta kongressil. Riigi eelarve arutamisel 1933. aasta kevadel Riigikogu rahaasjanduse komisjonis avaldasid selle partei esindajad arvamist, et 6-klassiline algkool ei olevat "rahva kandejõu kohane" ja tuleks pöörata tagasi 4-klassilise kohustusliku algkooli juurde.²⁰

Oktoobris 1933 esitasid põllumeestekogude partei esindajad Riigikogule seaduseelnõu, mis nägi ette koolikohustuse kuni algkooli 4.klassi lõpetamiseni või 14. eluaastani. Vastavas seletuskirjas öeldi, et 6-klassiline koolikohustus koormab vaeseid ja lasterikkaid perekondi. Ka omavalitsused, kes seaduse järgi pidid hoolitsema lapse kooliskäimise eest vanemate vaesuses korral, ei suutvat oma kohustusi muidu täita kui "kodanike maksustamisega lisaelarve korras". Seepärast olevatki tarvis koolikohustuse määra alandada.²¹ Kuigi konservatiivid tegid näo, nagu kaitseksid nad "vaeste" huve, paistis seaduseelnõu tagant selgesti välja jõukamate talunike taotlus mitte kanda algkooli ülalpidamise ja koolikohustuse teostamisega seotud kulusid. Ühtlasi sooviti saada vabamaid käsi alaealise tööjõu kasutamisel karjastena ja teistel töödel, mida 6-klassiline koolikohustus teataval määral takistas. Eelnõu anti Riigikogu hariduskomisjoni, kus läbirääkimistel ja hääletamisel selgus, et erakondade esindajate enamus pooldas siiski 6-klassilise koolikohustuse säilitamist, sest hoolimata kõigest sellega seotud raskusist tähendas 6-klassilise koolikohustuse kehtestamine rahvahariduse alal kaheldamatut edasiminekut.

Põllumeestekogude partei pooldas keskkooli baseerumist 4-klassilisele algkoolile. Eriti propageeris 4-klassilisel algkoolil baseeruvat keskkooli põllumeestekogude parteisse kuuluv keskkoolidirektor N. Kann, kes sai oktoobris 1933 K. Pätsi valitsuse haridusministriks. Soodus aeg N. Kanni kavatsuste teostamiseks saabus, kui põllumeestekogude partei liider K. Päts kokkuleppel J. Laidoneriga viis 12. märtsil 1934. aastal läbi riigipöörde. Riigikogu saadeti peatselt laiali ja poliitilised parteid keelati.

1934. aasta kevadel sai N. Kanni kavatsus pikendada keskkoolikursust algkooli kahe viimase klassi arvel avalikult teatavaks. Küllalt mõjukad intelligentsi ringkonnad asusid

²⁰ Riigikogu protokollid. 2. istungjärg. 1933, lk. 586.

²¹ Riigikogu protokollide lisad. 3. istungjärg, 1933, lk. 133.

aga seisukohale, et keskkoolireform tuleb läbi viia ilma 6-klassilise algkooli terviklikkust lõhkumata. 6-klassilise algkooli kaitseks astusid välja Eesti Õpetajate Liit,²² Eesti Kultuuri Sõprade Koondis²³ ja Eesti Rahvuslaste Klubide Liit,²⁴ kes esitasid riigivanemale märgukirjad. Eesti Õpetajate Liidu märgukirjas riigivanemale öeldi: "Kavatsetav koolireform osutub suureks takistuseks maa andekamaile õpilasile hariduse jätkamisel. Kavatsetava reformi teostamisel on oodata jõukamasse kihti kuuluvate laste lahkumist algkoolist ja astumist keskkooli, nii et algkool kujuneb kehvema kihi ja keskkool jõukama kihi kooliks."²⁵

Hoolimata küllalt tugevast opositsioonist alandati riigivanema dekreediga 25. maist 1934 koolikohustust algkoolikursuse omandamisel seniselt 16. eluaastalt 14. eluaastani.²⁶ Õpilased, kes said 14-aastaseks õppeaasta esimesel poolel, vabanesid koolikohustusest eelmise õppeaasta lõpul, s.t. 13 ja poole aastaselt, kuna õpilased, kes said 14-aastaseks kooliaasta teisel poolel, pidid käima koolis õppeaasta lõpuni. Teine dekreet²⁷ teatas, et keskkooli I klassi võetakse vastu algkooli IV klassi lõpetanuid. Keskkooli I ja II klassiga paralleelselt jäid püsima algkooli V ja VI klass. Algkooli VI klassi lõpetajad võisid astuda keskkooli III klassi. Erinevate õppeprogrammide tõttu (näit. võõrkeelte õpetamine keskkooli algklassides) eeldas aga algkooli VI klassist keskkooli astumine põhjalikke lisaõpinguid keskkooli algklasside kursuse järgi. Algkooli VI klassi lõpetajaid ähvardasid edasiõppimise taotlemisel suured raskused.

Eesti Õpetajate Liidu erakorraline aseimekogu võttis 16. juunil 1934 ühel häälel vastu resolutsiooni, milles öeldi, et "uue dekreediga on antud surmav hoop meie ühtluskoolile, ja 6-klassilisele algkoolile, mis meie rahva keskelt võrsununa (on) leidnud üdlist usaldust. Aseimekogu leiab, et meie rahvahariduse aluseks jäägu ka edaspidi ühtlane 6-klassiline algkool".²⁸ Juhiti tähelepanu koolikohustuse lühendamisega 13 ja poolele eluaastale seoses olevaile tagajärgedele ja paluti otsust revideerida ses mõttes, et sundust vähendataks vaid

²² Õpetajate Leht, 1934, 18. mai.

²³ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 71, l. 257, 258, 259.

²⁴ Postimees, 1934, 19. mai.

²⁵ Õpetajate Leht, 1934, 18. mai.

²⁶ Riigi Teataja, 1934, nr. 45, lk. 891.

²⁷ Riigi Teataja, 1934, nr. 47, lk. 901, 902, 903.

²⁸ Õpetajate Leht, 1934, 22. juuni.

15. eluaastani. 29. juunil 1934 saatis Eesti Õpetajate Liidu juhatus riigivanemale vastavasisulise märgukirja.²⁹ Maakondades toimuvad õpetajatepäevad ühinesid asemikekogu seisukohaga.

Arvukate protestide tõttu oli valitsus 7. detsembri 1934. aasta riigivanema dekreediga sunnitud koolikohustuslike laste vanuse ülemmäära poole aasta võrra pikendama, s.t. õpilased, kes said 14 aastat vanaks kooliaasta jooksul, pidid käima koolis kuni õppeaasta lõpuni. Uus korraldus hakkas kehtima 1. augustist 1935.

2. Algkooli materiaalne baas

Avalikke algkoole pidid asutama ja ülal pidama vallad, alevid ja linnad sellisel arvul, mis tarvilik koolikohustuse läbiviimiseks. Kohalikud omavalitsused pidid kandma kõik koolide kulud. Ka õpetajate palgad tuli esialgu maksta linna- või maakonnaavalitsustel. Alates 1923. aastast maksis riik 50% algkooliõpetajate palkadest ning alates 1928. aastast 80%, ülejäänud jäi omavalitsuste kanda. Riik määras eelarve korras ka toetust vaesematele õpilastele riiete ja jalanõude muretsemiseks.

Riigi kulutused algkoolile olid suurimad 1929/30. õ.a., mil ühe õpilase kohta tuli 82,2 kr. ja madalaimad 1933/34. õ.a. - 51,6 kr. õpilasele. 1938/39. õ.a. oli see summa 77,8 kr.³⁰ Kulutused linnaõpilastele olid tunduvalt suuremad maa-alkoolide õpilaste omadest. Linnavalitsused, kelle sissetulekud olid suuremad, suutsid oma koole rikkalikumalt finantseerida, kui vallavalitsused, eriti need, kellel tuli ülal pidada 3-4 algkooli. Valdade kulutused kasvasid eriti koolimajade ehitamise või remontimisega.

Tsaariajalt päranduseks saadud koolimajadest olid paljud üsna viletsas seisukorras. Näiteks Läänemaa koolimajadest anti ajakirjanduses masendav pilt: vanad lagunened majad, räpased, külmad ja pimedad kooliruumid, primitiivne ja aegunud sisustus, ventilatsiooni puudumine.³¹ Võrumaa kohta teatati, et paljud koolimajad on õlgkatustega, laastukatused lasevad tihti vihma läbi. Riietusruume pole, ahjud on defektidega. Valgustuseks on

²⁹ Kasvatus, 1934, nr. 5, lk. 251, 252.

³⁰ Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 260.

³¹ Päevaleht, 1922, 25. aug.; Postimees, 1925, 3. okt.

petrooleumilambid ning koolipinke on laste jaoks liiga vähe.³² Haridusministeeriumi statistikaosakonna andmeil oli 1923.a. häid koolimaju 143, rahuldavaid 754 ja halbu 594.³³ Sõja-aastail polnud uusi koolimaju ehitatud ega vanu parandatud. Koolikohustuse laienemisega esialgu 4-le klassile tuli senised 3 klassilised vallakoolid muuta kahekomplektilisteks ja nad vajasid nüüd kaht klassituba. Selleks tehti klassitoale laudadest vahesein, mis oli tavaliselt liiga õhuke. Uued koolid, mis koolikohustuse teostamiseks olid juurde asutatud, paigutati koolimajade puudumise tõttu talumajadesse.³⁴ Õpetajate IV kongress 1920. aastal nõudis endiste mõisate härrastemajade andmist esimeses järjekorras koolidele kasutamiseks. 1920. aastal algaski endiste härrastemajade üleandmine koolimajadeks, mille tulemusena sajad koolid said endale avarama hoone. Kuigi mõisamajad ei olnud ehitatud koolide jaoks, olid nad mõninga ümberehitamise järel siiski paremad endistest õhuvaestest ja kitsastest külakoolimajadest. Vallavalitsused paigutasid neisse 194 algkooli ning maavalitsused võtsid koolimajadena kasutusele 24 mõisahoonet.³⁵

Õpetajate V kongress 1921. aastal soovitas kooliruumide puuduse kõrvaldamiseks anda omavalitsustele riigi abiraha ja krediiti. Koolimajade ehitusfondi 1922. aasta seadusega nähtigi ette anda omavalitsustele nelja aasta (1922 - 1925) jooksul kokku 100 miljonit marka laenu,³⁶ kuid see summa oli ebapiisav. Demokraatliku õpetajaskonna esindaja Riigikogus E. Murdmaa väitis, et kuni 1930. aastani vajavad omavalitsused koolimajade ehitamiseks iga aasta 222 miljonit marka.³⁷ Valitsus oli sunnitud andma lisakrediiti.

Suurema osa alghariduse kuludest kandsid omavalitsused. 1922/23. õppeaastal ulatus nende osa algkoolide kulude katmisel 64,9%-ni, riigikassast tuli 29,3% ning ülejäänud muudest allikatest.³⁸

Uute koolihoonete ehitamisel tuli omavalitsustel toime tulla suurelt osalt omal jõul. 1932. aastaks oli püstitatud või ümber ehitatud 228 algkoolimaja (19,3% algkoolihooneist). 1933.

³² Postimees, 1922, 16. sept.

³³ Päevaleht, 1924, 20. jaan.

³⁴ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. II. Stockholm 1965, lk. 43, 44.

³⁵ H. Kurm, Algkooli materiaalbaas iseseisvas Eestis. Haridus, 1991, nr. 10, lk. 41.

³⁶ Riigi Teataja, 1922, nr. 60/61, lk. 273, 274.

³⁷ II Riigikogu protokollid. 2. istungjärg, 1923, v. 1525.

³⁸ Eesti Demograafia. Vihk I. - Haridus Eestis. Tln., 1924, lk. 45.

aastani 306 algkoolimaja. Laene oli antud koolimajade ehitusfondi summadest 1. aprillini 1934. aastal 3,8 miljonit krooni. Fondi summadest ei piisanud kaugeltki kõigi laenupalvete rahuldamiseks ja suurem osa laenusoovijaid pidi leppima 40 - 50% suuruse summaga ehituseelarvest.³⁹

Ehituskulude vähendamise eesmärgil kehtestati 1930. aasta algul uus algkoolihoonete ehitamise määrus,⁴⁰ millega vähendati nõudmisi ehituste suuruse kohta. See võimaldas ehituseelarvete kärpimist 20% võrra, ent võrreldes 1924. aastal kinnitatud nõudmistega koolimajade kohta, halvenesid nüüd kooliruumide hügieenitingimused.

Majanduskriisi aastail (1929 - 1933) asus valitsus hariduskulusid kärpima. Kui 1929/30. õppeaastal kulutati algkoolile 7,9 miljonit krooni, siis 1933/34. õppeaastal ainult 5,8 miljonit. Hariduskulud said riigi eelarves suhteliselt suurema kärpimise osaliseks, kui teised kulud. Kui riigi eelarve 1931/32. aastal võrreldes eelmise aasta eelarvega vähenes üldiselt 1,9% võrra, siis haridusministeeriumi koolivalitsuse eelarve vähenes samal ajal tervelt 9,4% võrra. Kulude vähendamine langes peamiselt algkooli arvele, puudutades seega kogu rahvast ja tema arenemist.⁴¹

Koolide ülalpidamise kulud, mis ajavahemikul 1930 - 1935 vähenesid 25% võrra, hakkasid kolmekümnendate aastate lõpupoole jälle tõusma. Algkoolide kulud tõusid 5 886 000 kroonilt 1933/34. õppeaastal 8 227 000 kroonile 1938/39. õppeaastal. Kulud ühe õpilase kohta tõusid samal ajal 52 kroonilt 96 kroonile.⁴² Lõviosa koolikulude suurenemisest langes omavalitsustele, kes hakkasid koolide eest paremini hoolitsema.

Omavalitsused kulutasid suuri summasid ka uute koolimajade ehitamiseks. 1922.a. asutatud koolimajade ehitusfondi seadust oli korduvalt muudetud. 1934. aastani võidi omavalitsustele anda koolimajade ehitusfondist laenu kuni 35 aastaks esimeses järjekorras algkoolimajade ehitamiseks, ümberehitamiseks ja omandamiseks, 1934.a. alates aga koolimajade ehitusfondi seaduse muutmise ja täiendamise seadusega pikendati laenu tähtaega 50 aastani, alandati protsent 2-lt 0,5-le ja loodi laenu saamise võimalus ka erakoolide ülalpidajaile. Iga-aastaste uute määramistega riigi eelarvest ning laenudelt

³⁹ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 751, l. 193, 194.

⁴⁰ Riigi Teataja, 1930, nr. 11, lk. 122 - 126.

⁴¹ G. Reial, Maa-alkooli päevaküsimusi. Pedagoogiline Aastaraamat I. Tln., 1932, lk. 56.

⁴² Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 620.

saadud intresside ja viivitusrahadega oli koolimajade ehitusfond kasvanud 1. aprilliks ligi 3,5 miljoni kroonini. Laene oli antud selleks ajaks 3,8 miljonit krooni. Kuid sealjuures ei piisanud fondi summadest kaugeltki kõigi laenusoovide rahuldamiseks.⁴³

Koolimajade ehituslaenu fondi abiga ja ka omal jõul olid omavalitsused 1935. aastaks püstitanud või ümber ehitanud 323 algkoolimaja. Neile lisaks olid algkoolid 1935. aastaks saanud kasutamiseks 222 endist mõisa härrastemaja.⁴⁴ Sellega ei olnud aga tervishoidlikele ja pedagoogilistele nõuetele vastavate koolihoonete küsimus veel kaugeltki lahendatud. Seni olid omavalitsused ehitanud koolimaju oma tahtmise järgi, nüüd mindi selles küsimuses üle plaanimajandusele. 1936. ja 1937. aastal selgitas haridusministeerium koolimajade seisukorda ja koostas koolivalitsustelt saadud andmeil koolihoonete ehitamise kava. 15 aasta jooksul tuli kolmel viisaastakul ehitada 243 uut algkoolimaja ja ümber ehitada 369 algkoolimaja. Nõuetele mittevastavad koolimajad jaotati kolme ossa: kõige viletsamaile tuli uued hooned ehitada esimesel viisaastakul, vähem viletsaile teisel viisaastakul ja pisut paremaile kolmandal viisaastakul. Suurendati riiklikke ehituskrediite koolimajade ehitamiseks. 1937/38. ja 1938/39. aastal määrati üldhariduslikele koolidele hoonete ehitamiseks kokku 1 500 000 krooni, 1937. aastal saadi uusi ja ümberehitatud koolimaju 50, 1938. aastal tõusis see arv 76-ni.⁴⁵ 1939/40. aastal oli ehitamisel 52 koolimaja, millistest valmis ja võeti kasutusele 29, 23 koolimaja ehitustööd jäid pooleli.⁴⁶ Uute koolimajade ehitamise positiivsed tagajärjed hakkasid ilmnema juba kolmekümnnendate aastate lõpul.

Uute, paremate hoonete kasutuselevõtt võimaldas koole koondada ja samal ajal klassikomplektide arvu suurendada. Klassiruumid hakkasid üha enam vastama hügieeninõuetele. Õhuvahetus toimus peamiselt akende kaudu. Puuduliku ventilatsiooniga algklasse 1935/36. õ.a. oli maal 8,3%, linnades 2,4%. Akende valgustuspind ei tohtinud olla alla 1/7 klassi põrandapinnast. Selles olid vajakajäämised maal (ligi 3/4 klassiruumidest). Linnades oli elektrivalgustus, maal kasutati petrooleumi- ja gaasilampe. Keskküte oli 1937.a. linnades 35,1% klassides, maal 3,4%. Põhiline oli ahjuküte.⁴⁷

⁴³ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 751, l. 194.

⁴⁴ Eesti Kool, 1935, nim. 1, s. 751, l. 194.

⁴⁵ Eesti Kool, 1939, nr. 7, lk. 470.

⁴⁶ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1408, l. 170.

⁴⁷ H. Kurm, Algkooli materiaalbaas iseseisvas Eestis, lk. 41.

Algkoolide materiaalne baas täienes aasta-aastalt ka õppevahendite muretsemise osas.⁴⁸

3. Koolivõrgu kujunemine

Koolide asutamise ja koolivõrgu loomise küsimuste lõplik otsustamine kuulus esialgu linna- ja maakonnavalitsustele. 1930. aastal anti koolivõrgu kinnitamise õigus haridusministeeriumile.

Lisaks olemasolevaile asutati rida uusi algkooale: 1396-lt 1918/19. õppeaastal kasvas nende arv 1471-ni 1920/21. õppeaastal. Üldse asutati uusi algkooale 1919-1922. aastal (incl.) 13% ulatuses nende üldarvust. Enamik uusi kooale asutati linnade poolt. Maakondadest tuli uusi algkooale avada kõige rohkem Petserimaal (38,2%) ja Valgamaal (12,9%).⁴⁹

Koolide koondamisega suurematesse hoonetesse (mõisamajad) hakkas nende arv vähenema, kuid samal ajal tõusis klassikomplektide ja õpilaste arv. Üksikute väikeste külakoolide asemele hakkasid moodustuma suuremad paljuklassilised valla algkoolid. 1921/22. õppeaastal töötas 1449 algkooli 111 442 õpilasega, 1924/25. õppeaastal aga 1390 algkooli 118 202 õpilasega (vt. tabel 5).

1922. aasta lõpul oli Eestis keskmiselt 801 elaniku kohta üks algkool ja 9,1 elaniku kohta üks algkooliõpilane (võrdluseks olgu märgitud, et umbes samal ajal tuli Rootsis üks algkooliõpilane 7,4, Norras 6,9, Soomes 8,1, Saksamaal 6,3 ja Lätis 10,4 elaniku kohta).⁵⁰

Algkoolivõrgu tiheduse paremaks mõõdupuuks on aga algkoolide arvu suhe koolikohustuslike laste arvuga. 1922/23. õppeaastal tuli üks algkooli klass iga 22 9 - 14 aasta vanuse lapse kohta. Linnades tuli ühe klassi kohta 32 koolikohustuslikku last, maal 21. Eriti kõrge oli koolikohustuslike laste arv Tallinnas, Tartus, Viljandis ja Pärnus.⁵¹

Linnades ja suuremates alevites olid avatud lasteaiad ehk laste päevakodud, kus lapsed asjatundlikul juhatusel esimest algõpetust said ja mängisid, kuid neid oli esialgu vähe. Esimesed andmed on 1920. aasta lõpust, mil töötas 21 lasteaeda ja 14 laste varjupaika. Nende ülalpidajaiks olid 60% ulatuses eraasutused ja eraisikud. 1923. aasta lõpul oli

⁴⁸ Vt. lähemalt p. 5 seoses õppetööga.

⁴⁹ Eesti Demograafia. Vihk I. - Haridus Eestis. Tln., 1924, lk. 138.

⁵⁰ Eesti Demograafia, lk. 18.

⁵¹ Eesti Demograafia, lk. 20.

lasteaedu 47 ja lastekodusid 27. Riigi osa nende ülalpidamises oli tühine, esikohal olid vastavate kulude kandmisel omavalitsused, teisel kohal eraasutused ja -isikud.⁵² Näiteks Tallinna linn pidas 1924.a. ülal 5 lasteaeda. Lapsed, kelle vanemad tööl käisid, said viibida seal kella seitsmest hommikul kuni kella neljani peale lõunat. Pooled lastest said linna poolt ka tasuta einet.⁵³

4-klassilise koolikohustuse teostamine olenes eelkõige vastavate klasside avamisest koolides. 1921. aasta andmeil oli neljas õppeaasta linnades üldiselt teostatud, kuid maakondades veel suurelt osalt läbi viimata. IV klassi polnud ruumide puudumise tõttu avatud 172 juhul, õpetajate puudumise tõttu 65 juhul ja muil põhjusil 31 juhul.⁵⁴ Varem oli maakooli domineerivaks tüübiks 3-klassiline kool ühe õpetajaga. Nüüd tulid 3-klassiliste koolide lõpetajad igalt poolt kokku 4-klassilistesse koolidesse, mis viimastele ruumide ja õpetajate osas raskusi valmistas. Kergem oli olukord neis paikkondades, mis juba tsaariajal olid majanduslikult rohkem arenenud ja kus leidis rohkem endisi kihelkonna- ja ministeeriumikoole. Kõige parem oli esimeste ja neljandate klasside suhe Pärnumaal (üks IV klass 1,2 algklassi kohta) ning Valga- ja Võrumaal (üks IV klass 1,3 algklassi kohta). Kõige halvemas olukorras oli neljandate klasside poolest Petserimaa, seal tuli kolme esimese klassi kohta üks IV klass. Ka Saaremaal oli see suhe võrdlemisi halb (üks IV klass 2,1 algklassi kohta).⁵⁵

Neljandate klasside arv algkoolides suurenes aasta-aastalt, kuid võrdlemisi visalt; 1920/21. õppeaastal tuli iga 100 I klassi kohta neljandaid klasse 65. 1921/22. õppeaastal 71, 1922/23. õppeaastal 78 ja 1923/24. õppeaastal 83. Kui 1920/21. õppeaastal moodustas IV klasside õpilaste arv I klasside õpilaste arvust 48%, siis 1922/23. õppeaastal ulatus see 74%-ni.

Viiendaid klasse töötas 1922/23. õppeaastal üldse 416, kuuendaid 359 (iga 100 I klassi kohta tuli 26 VI klassi). IV klassi lõpetajaist läks 1922/23. õppeaastal V klassi edasi 50%. Enamik 6-klassilisi algkoole töötas linnades. I-VI klassilisi algkoole oli linnades 47,6%, s.o. ligi pooled, I-V klassilisi 9%, I-IV klassilisi 28,7%, I-III klassilisi 5,7% ja I-II klassilisi ainult 2,5%. Seevastu maakondades oli I-VI klassilisi algkoole kõigest 11,5%, s.o.

⁵² Eesti Demograafia, lk. 256, 257.

⁵³ ERA, f. 1108, nim.4, s. 5, l. 12.

⁵⁴ Kasvatus, 1921, nr. 13-14, lk. 199.

⁵⁵ ERA, f. 1108, nim.1, s. 133, l. 113.

suhteliselt üle nelja korra vähem kui linnades, I-V klassilisi 3,6%, I-IV klassilisi 49%, I-III klassilisi 15,3% ja I-II klassilisi 11,5%. Teiste linnade ja maakondade seas paistis kõige suurema 4-klassiliste algkoolide arvuga silma Järvamaa ühes Paide linnaga, seejärel Harjumaa koos Tallinna linnaga ja Pärnumaa Pärnu linnaga. Kõige vähem oli 4-klassilisi algkoole Petseri, Võru ja Valga maakondades.⁵⁶ Kaks viimast klassi (V ja VI) moodustasid kõigist algkooliklassidest linnades 21,8%, maal aga ainult 9,5% (vt. tabelid 1 ja 2).

Maal muudeti 6-klassilisteks algkoolideks esimestena endised kihelkonna- ja ministeeriumikoolid. Neil olid paremad ruumid, sisseseaded ja õpetajad. Vanemad hakkasid eelistama suuremaid koole ja püüdsid saata oma lapsi sinna. See soodustas koolide koondamist. 1923/24. õppeaasta andmeil oli VI klasse algkooliklasside üldarvust kõige rohkem Järvamaal (10%), järgnesid Harjumaa (9,3%), Valgamaa (8%), Pärnumaa (7,3%), Viljandimaa (7,1%), Tartumaa (6,5%), Virumaa (5,3%), Läänemaa (5,3%), Saaremaa (4,6%), Võrumaa (3,7%) ja Petserimaa (2,4%).⁵⁷

6-klassilise algkoolile üleminekuks vajati uusi koolimaju. Läänemaal 42, Virumaal 22, Tartumaal 12. Petserimaal üheksa, mujal vähem. Ilma uute koolimajade ehitamiseta peeti 6-klassilisele koolikohustusele üleminekut võimalikuks ainult Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas, kuid ka nendes linnades töötasid koolid mitme vahetusega.

Seoses järk-järgulise üleminekuga 6-klassilisele koolikohustusele 1920. aastate II poolel suurenes viiendate ja kuuendate klasside arv (vt. tabel 3 ja 4). Maakondades koos neis asuvate linnadega oli 1929/30. õppeaastas viiendaid ja kuuendaid klasse kõigi klasside koguarvust kõige rohkem. Harjumaal (30,8%), Valgamaal (28,5%), Pärnumaal (27,9%) ja Järvamaal (27,7%). Kõige vähem oli neid klasside koguarvust Petserimaal (14,2%), Saaremaal (19,9%) ja Virumaal (20,6%).

Üldse oli klasside üldarv 1929/30. õppeaastaks võrreldes eelmise aastaga kasvanud 5976-lt 6261-le, suurenedes seega 285 võrra. Sellest juurdekasvust oli viiendaid ja kuuendaid klasse 264 (vt. tabel 3). 6261 klassi kohta tuli 1929/30.õ.a. 3644 klassikomplekti.⁵⁸

⁵⁶ Eesti Demograafia. Vihk I, lk. 141.

⁵⁷ Arvutatud kuukirja "Eesti Statistika" 1925, nr. 43, lk. 20; 21 andmeil.

⁵⁸ Eesti Statistika, 1931, nr. 111, lk. 73.

Kuue õppeaastaga töötavad algkoolid olid sel ajal võrreldes neljaklassilistega juba maakondades enamuses. Kõige rohkem oli kuue õppeaastaga koole algkoolide üldarvust Pärnumaal (77%), Valgamaal (75,7%), Harjumaal (71,8%) ja Järvamaal (71,4%).

Viiendaid klasse asutati kõige rohkem 1928/29. õppeaastal (144) ja 1929/30. õppeaastal (113) ja 1930/31. õppeaastal (143), millal 6-klassilisele koolikohustusele tuli üle minna üleriiklikus ulatuses. 1933/34. õppeaastal moodustasid V-VI klassid algkooliklasside koguarvust 28,2%, mis enam-vähem vastas vajadusele nende järgi. Samal tasemel püsis see protsent ka järgnevail aastail.

1930. aastal võeti algkoolide võrgu kinnitamise õigus maa- ja linnaomavalitsustelt ning anti see õigus haridusministrile. Viimane asus nüüd klassikomplektide (ühes ruumis ühe õpetaja juhatusel töötavate klasside) koondamisele. 1920. aasta algkooliseaduse järgi ei tohtinud õpilaste arv 2-klassilises komplektis tõusta üle 40, 3-klassilises üle 36 ja nelja klassi ühendamisel üle 30. Rohkem kui nelja klassi ühendamist ühte klassikomplekti seadus ei võimaldanud. 1930. algkoolide seaduse muutmise seaduse⁵⁹ järgi võis õpilaste arv klassikomplektis ühe või kahe klassiga töötamisel tõusta 50-ni. Üheks komplektiks võis ühendada kõik kuus klassi, kui neis õpilaste arv ei tõusnud üle 40. Uus koolivõrk kinnitati 1. septembriks 1930. aastal.

Klassikomplektide arvu vähendati 1930. aastal ligi 300 võrra, kuigi õpilaste arv samal ajal kasvas. Majanduskriisi aastaiks jõudsid koolikohustuse ikka 1920. aastate algul sündinud lapsed, kelle arv ületas sõja-aastail sündinute oma. Terve rida kahe-komplektilisi koole oli muudetud ühelisteks, kolmelisi kahelisteks jne. Üldse tuli nüüd õpetajail tervelt 2/3 koolides töötada korraga kahe või enama klassiga ühes ruumis ning maal koguni 3/4 koolides. Kuues koolis oli koguni kuus klassi ühendatud üheks komplektiks. Õpilaste keskmine arv klassikomplektis tõusis 27-lt 31-le.⁶⁰ Koondamine avaldas õppe- ja kasvatustööle negatiivset mõju.

Kooliskäimise tingimused halvenesid. Kuni kolme km. kauguselt tuli käia kooli 63% õpilastest, 3 - 5 km. kauguselt 27% ja enam kui 5 km. kauguselt 10% õpilastest.⁶¹ Internaadidi enamasti puudusid või ei vastanud nõuetele. Ka halvenesid nüüd kooliruumide

⁵⁹ Riigi Teataja, 1930, nr. 56, lk. 645, 646.

⁶⁰ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 610, l. 41.

⁶¹ G. Reial, Maa-alkkooli päevaküsimusi. - Pedagoogiline Aastaraamat, I. Tln., 1932, lk. 58.

tervishoidlikud normid. Suure arvu õpilaste koondamise tagajärjel ühte klassiruumi tuli põrandapinda alla 1,5 m² õpilase kohta 26% klassiruumidest ja alla 1 m² 8% klassiruumidest. 1,5 m² õpilase kohta oli aga norm, millest allapoole põrandapind liitklassis õpilase kohta kuidagi ei oleks tohtinud langeda. Õhuruumi oli alla 4 m³ õpilase kohta 25% ja alla 3 m³ õpilase kohta 8% klassiruumides.⁶²

Valitsusel võimaldas koondamine hariduskulusid kooliruumide ja õpetajate osas vähendada. Tööta õpetajaid oli õpetajate 1932.a. 7. märtsi märgukirja andmeil umbes 350⁶³ ja see arv kasvas veelgi 1932.a. aprillis kehtestatud teenistusvahekordade korraldamise seadusega.⁶⁴

Demokraatlike õpetajate poolt asutati võitluseks reaktsiooni vastu hariuselus 1930. aastal "Õpetajate Leht", mille vastutavaks toimetajaks oli 1934. aastani progressiivne haridustegelane Aleksei Janson ja tegevtoimetajaks Julius Elango. Õpetajate kutsehuvid olid algkooli saatusega lahutamatu seotud. Koolide, klassikomplektide ja õpetajate koondamine ei halvendanud üksnes õpilaste, vaid ka õpetajate olukorda. "Õpetajate Lehe" veergudel asuti välja klassikomplektide koondamise vastu ja juhiti tähelepanu õppetöö taseme ähvardavale langusele liitklasside arvu suurendamise tulemusena.

Uue algkooliseaduse (1931.a.)⁶⁵ järgi pidi õppetöö algkoolides kestma 1. septembrist kuni 31. maini. Maal asuvates algkoolides võis õppetöö alata ka pärast 1. septembrit ja lõppeda enne 31. maid, kuid õppetöö pidid kestma üldiselt vähemalt 180 päeva, (s.t. 30 nädalat) aastas. Võrreldes 1920. aasta algkooliseaduse nõudmisega (35 nädalat aastas) oli see suureks sammuks tagasi. Ka linnades lubati töötada mõningail maatüüpi algkoolidel, mis olid sisuliselt karjalaste koolideks. Seadus ei lubanud koolikohustuslikke lapsi võtta õppeajal palgalisse ametisse, selle keelu muutis aga tähtsusetuks õppeaja lühendamine.

1931. aasta seadus parandas natuke klassikomplektide olukorda. Ühes komplektis ei tohtinud selle seaduse järgi olla üle 4 klassi (1930. aastal lubati ühendada komplekti kõik 6 klassi). 1-2 klassilise komplekti puhul määrati õpilaste normaalarvuks 40, maksimaalarvuks 50 ja minimaalarvuks 20. Kui aga komplektiks oli koondatud 3 - 4 klassi,

⁶² Samas, lk. 61.

⁶³ Eesti Riigiarhiivi Parteiarhiiv, f. 137, nim. 1, s. 291, l. 66.

⁶⁴ Riigi Teataja, 1932, nr. 30, lk. 405, 406.

⁶⁵ Riigi Teataja, 1931, nr. 46, lk. 614, 615, 616.

ei tohtinud õpilaste arv tõusta üle 40. Selle paranduse tagajärjel kadusid küll 5- ja 6-klassilised komplektid, 3-klassiliste arv aga suurenes ligi 6% ja 4-klassiliste arv 16% võrra. Komplekti kohta tuli (seoses õpilaste üldarvu kasvuga) nüüd keskmiselt 33 õpilast. Enamik ühe komplektiga töötavaid koole asus maal.⁶⁶ Seega oli maa-algkool põhiliselt liitklassidega töötav kool. Ühekomplektilistes koolides võis õpilasi vastu võtta üle aasta. Kui kooliringkonnas oli koolikohustuslikke lapsi, kelle elukoht oli koolist üle 3 km., pidi kooli ülalpidaja avama kooli juures internaadi. See nõue jäi aga suurelt osalt teostamata. Varakail lastevanemal oli võimalus kasutada maksulisi eraalgkoole, mis töötasid enamasti vastavate erakeskkoolide juures. See kindlustas nende lastele keskkooli pääsemise eesõigustatud korras. Suur osa erakoole asus Tallinnas. 1927. aasta eraõppeasutuste seadus võimaldas erakoolidel saada avalike koolide õigusi ka ilma viimaste kohta maksva õppekava-miinumumi läbivõtmiseta (erakoolide õppeprogrammid erinesid mõnevõrra avalike koolide omast, asetades suurema rõhu võõrkeeltele). Õigustega erakoolide õppejõudude palgad maksis riik. Ka oli nende inventar, õppevahendid jm. sageli muretsetud riigi ja omavalitsuste kulul. Kui 1923/24. õppeaastal eraalgkoole töötas 50 (erakeskkoolide samal ajal 37), siis 1933/34. õppeaastal töötas 25 eraalgkooli 2275 õpilasega (erakeskkoolide samal ajal 33 3927 õpilasega).⁶⁷ Seega erakoolide, eriti eraalgkoolide osatähtsus aastate jooksul vähenes.

1920. aasta algkooliseadus nägi ette algkoolide juures kohustuslike täienduskoolide asutamise. Täienduskoolide idee oli pärit saksa reformpedagoogika esindajalt G. Kerschensteinerilt ja leidis pooldamist konservatiivsetes ringkondades. Täienduskoolide loomise peamiseks sihiks oli kehvemast elanikkonnast võrsunud noorte juhtimine niisuguse koolitüübi poole, kus nende haridustee lõpeks, kus nad omandaksid mõningaid oskusi lihtsamal kutsetööl.⁶⁸

Kuni vastava eriseaduse kehtestamiseni kinnitas valitsus "Täienduskoolide esialgsed põhihooned".⁶⁹ Algkoolide ülalpidajad võisid nende koolide juurde avada mittekohustuslikke esialgseid täienduskooli 1-2 õppeaastaga. Oma tüübilt võisid need olla

⁶⁶ G. Reial, Maa-algkooli päevaküsimusi, lk. 62.

⁶⁷ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 751, l. 194, 195.

⁶⁸ Vt. lähemalt: A. Vallner, Täienduskoolid kodanlikus Eestis. - Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. VI. Trt., 1972, lk. 45 - 60.

⁶⁹ Riigi Teataja, 1922, nr. 71, lk. 301, 302.

kutselise või üldharidusliku iseloomuga. Esialgu töötas täienduskooles vähe - 1924/25. õppeaastal 17 täienduskooli 410 õpilasega.⁷⁰ Oma tüübilt olid need enamasti põllumajanduslikud või majapidamiskoolid.

Üleminek 6-klassilisele koolikohustusele suurendas täienduskoolide tähtsust üldhariduse jätkamise võimaldajaina, ent nüüd loobuti nende kohustuslikkuse põhimõttest. 1931. aasta määrus täienduskoolide kohta⁷¹ lubas kuni vastava seaduse kehtestamiseni avada avalike algkoolide juures või neist lahus täienduskooles või -klasse vaid tarviduse korral kas kutselisi või üldhariduslikke, 1 - 2 õppeaastaga. Põhitüüpina olid ette nähtud: 1) 6- või 5-päevane täienduskool; 2) 4- või 3-päevane täienduskool või -klass. Täienduskooli õpilasteks võis võtta isikuid, kes olid täitnud koolikohustuse algkoolis. Täienduskoolide ülalpidajad omaavalitsused võisid kulude katteks võtta ka õppemaksu. Ajavahemikul 1928 - 1934 töötas aastas keskmiselt 60 täienduskooli umbes 2000 õpilasega.⁷² Enamik täienduskooles olid kutselaadilised. Üldhariduslikud täienduskoolid pidid üldiselt töötama keskkooli alamastme tunnikava järgi, kuid võisid ka mõnele ainele (näit. võõrkeeled) suuremat rõhku panna. 1920. aasta algkooliseaduses ette nähtud kohustusliku täienduskoolini ei jõutud kogu vaadeldaval perioodil.

Koolieelse õpetuse ja kasvatuse olukord aastate jooksul mõnevõrra paranes. Kui 1924. aastal töötas 60 lasteaeda (34 alatist ja 26 suvist) kokku 3015 lapsega, siis 1934. aastal oli neid 145 (62 alalist ja 83 suvist) kokku 6289 lapsega. Rõhuva neamiku (105) lasteaedade ülalpidajaiks olid mitmesugused seltsid, ainult 28 juhtumil omaavalitsused.⁷³

Eesti Vabariigi piirides asus ka vene, saksa, rootsi, läti, juudi jt. rahvustest elanikke. Nende hariduselu korraldamiseks asutati haridusministeeriumi juurde 1919. aastal vähemusrahvuste rahvusekretäride ametikohad. 1921/22. õppeaastal töötas mainitud rahvuste keeltes 43 algkooli, neist vene õppekeelega 11, saksa õppekeelega 6. Peale selle leidis kooles, kus olid erineva õppekeelega klassid, näiteks Petserimaal oli 5 eesti- ja vene õppekeelega kooli.⁷⁴

⁷⁰ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 229, l. 67.

⁷¹ Riigi Teataja, 1931, nr. 53, lk. 794, 795.

⁷² Eesti arvudes 1920 - 1935. Tln., 1937, lk. 279.

⁷³ Eesti arvudes 1920 - 1935, lk. 282.

⁷⁴ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 133, l. 112, 116.

1925. aastal kehtestati vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus.⁷⁵ Kulturomavalitsuste kompetentsi kuulus vastavate rahvuste emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ning järelvalve. Vähemusrahvuste avalike koolide võrk töötati välja vastava maakonna või linna ja vastava vähemusrahvuste kulturomavalitsuse kokkuleppel ja kinnitati riigivalitsuse poolt. Riik kandis ka vähemusrahvuste avalike algkoolide ja keskkoolide suhtes need kulud, mis olid seaduste põhjal riigi kanda võetud. Muud kulud tuli kanda vastavatel rahvustel endil. Nende kultuurnõukogud võisid vastavasse rahvuslikku registrisse kantud kodanikke maksustada. Nn. autonoomia maks kujunes vähemusrahvustele küllalt koormavaks. Nende rahvuste sotsiaalne koosseis polnud kaugeltki ühesugune. Kui balti-sakslaste hulgas Eestis töölisi ja kehtalurahvast ei olnudki ning juutide hulgas oli neid 1%, siis Eestis elavate venelaste valdava enamuse moodustasid töölised ja kehtikud. Kulturomavalitsuse ülalpidamine ei osutunud neile jõukohaseks. Kutsuti ellu ainult saksa ja juudi kulturomavalitsused. Vastavad rahvussektarid lõpetasid nüüd tegevuse.

Algkoolide arv kahanes 1246-lt 1934/35. õ.a. 1235-ni 1935/36. õ.aastal, s.o. 11 võrra. Klasside arv langes linnades 880-lt 845-le (-35), maal see veidi suurenes - 5796-lt 5814-le (+ 18), kuid koguarv vähenes - 17 võrra (vt. tabel 5).

Klassikomplektide arv oli linnades 1935/36. õ.a. 722 ja maal 2645. Võrreldes eelneva õppeaastaga, oli nende arv linnades vähenenud (-38) ja maal tõusnud (+22). Klassikomplekti keskmine koormus oli maal 31 õpilast, linnades 34. Maal töötas õpetaja tavaliselt 2 - 3 õppeaastaga (73,8%). Ka neljast õppeaastast koosnevaid klassikomplekte leidis veel kõigis maakondades. Linnades koosnes klassikomplekt enamikus ühe õppeaasta õpilasist (87,6%).⁷⁶

Algkoolide geograafilisest paiknemisest võib saada pildi arhiivandmete alusel (ilma eraalgkoolideta). Neil andmeil olid linnade algkoolid peaaegu eranditult kuue õppeaastaga. Maakondadest oli kuue õppeaastaga algkoole suhteliselt kõige rohkem väikestes maakondades - Petserimaal 85,7% ja Valgamaal 84,3% kõigist algkoolidest. Seevastu suurtes maakondades oli kuue õppeaastaga algkoole kõige vähem Virumaal 52,8% ja Tartumaal 65,6% kõigist algkoolidest. Neis maakondades oli rohkesti viie, nelja ja kolme

⁷⁵ Riigi Teataja, 1925, nr. 31/32, lk. 153 - 156.

⁷⁶ Eesti Statistika, 1936, nr. 181, lk. 639.

õppeaastaga algkooli (vt. tabel 7). Olulist tähtsust omas selles küsimuses üksikute maakondade asustuse tihedus ja looduslikud tingimused. Hõredamalt asustatud metsarikastes suurtes maakondades oli kooli rohkem ja ühtlasi oli seal suurem 3 - 4 klassiliste koolide osatähtsus, kuna noorematel lastel oli raske käia liiga kaugel asuvates koolides.

1938/39. õ.a-l suurenes klasside arv linnades eelmise õppeaastaga võrreldes 12 ja maakondades 15 võrra. Maal oli algklasse (1 - 3 õ.a.) pisut rohkem ja vanemaid klasse (4.- 6. õ.a.) vähem kui linnades.⁷⁷

Klassikomplektide arv ulatus 1938/39. õ.a-l 3435-ni eelmise õ.a. 3408 vastu. (Vt. tabel 9.) Maal koosnes klassikomplekt tavaliselt kahe-kolme õppeaasta õpilastest (75,2%), linnades ühe õppeaasta õpilastest (88,5%).⁷⁸

Arengutendents väikestelt koolidelt suurematele läbistas kogu vaadeldavat perioodi.

Nagu esitatud tabelist näha, vähenes algkoolide arv 1471-lt 1920/21. õppeaastal 1217-le 1938/39. õppeaastal. Koolivõrgu hõredamaks muutumisel olid muidugi ka oma varjuküljed. Nii mõneski kohas, kus kooli kaugus kodust varem oli 1 - 2 km, ulatus laste koolitee pikkus nüüd 5-6 km, edasi-tagasi käies koguni 10-12 km päevas. Kui lapse koolitee kaugus oli üle 3 km. oli nõutav koolis internaadi asutamine. 1937. aasta II poole andmetel puudusid internaadid 672 koolil.⁷⁹ 45% õpilastest pidi käima koolis rohkem kui 2 km kauguselt. Ka ei vastanud internaadid (neid oli 1937.a. 471) tervishoiu nõuetele. Magamisruumides ei olnud küllaldaselt õhku ega igal lapsel oma voodit. Umbes ühel viiendikul internaatidest ei olnud oma kööki, lapsed ei saanud seal sooja toitu, vaid pidid nädalate kaupa leppima kuiva ja külma toiduga.⁸⁰

Laste kaugelt kooli saatmine valmistas raskusi eriti majanduslikult kehvadele vanematele. 1930-ndate aastate II poolel sagesid lastevanemate palvekirjad valitsusele kohalike väikeste koolide sulgemise vastu. Näiteks kui 1939. aastal Viru maavalitsus otsustas sulgeda algkooli Vergi külas, kus õppis 53 õpilast, tuli neil hakata käima 6 km kaugusel Koolimäe algkoolis. Lastevanemate palvekirjas kirjutati sel puhul, et "Vergi küla

⁷⁷ Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 615.

⁷⁸ Samas, lk. 616.

⁷⁹ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 1409, l. 67.

⁸⁰ Samas, nim. 3, s. 523, l. 46.

elanikkudel on lasterikkad perekonnad, kehvapoolsed inimesed pole võimelised vastava riituse muresemiseks. Koolimäel puudub laste jaoks internaat ja sinna (on) laste paigutamine võimatu majanduliselt. Vergist Koolimäele on enamik metsa tee, talvel tuisanud, sügisel ja kevadel porine ja läbipääsmatu (...) Lapsed väsivad sedavõrd, et ei suuda koolitööd teha, pori ja külmaga sagenevad haiguse juhused, kulub hulgaliselt enam jalanõusid ja riideid..., selletõttu sagenevad koolist puudumised ehk üldse ärajäämine."⁸¹

Hõredalt asustatud paikades töötasid enamasti ühekomplektilised koolid, õpilaste vastuvõtmisega üle aasta. Näiteks Harjumaal töötas 1938. aastal selliseid koole 28. Harjumaal koolivalitsuse arvates kergendasid nad kooliskäimist ja soodustasid koolikohustuse täitmist, mille tõttu neid ei soovitud sulgeda.

Koolivõrgus suurenes kuue õppeaastaga algkoolide arv. Näiteks Virumaal oli algkoolide arv vähenenud 176-lt 1935/36. õ.a-l 172-le 1939/40. õ.a-l, kuid 6-klassiliste algkoolide arv samal ajal kasvanud 93-lt 102-le (vt. tabelid 7 ja 10). Üldse tõusis kuue õppeaastaga algkoolide osatähtsus algkoolide koguarvus 74,9 protsendilt 1935/36. õ.a-l 78,2%-ni 1939/40. õ.a-l.

Võrreldes vabariigi algaastatega oli edu 6-klassilise algkooli elluviimises veelgi suurem. Kuue õppeaastaga algkoolide protsent algkoolide koguarvust oli kasvanud 14,7-lt 1922.23. õ.a-l⁸² 78,2-ni 1939/40. õ.a-l. Koolivõrk võimaldas kõigil soovijail kuueaastase alghariduse omandamist, kuid iseküsimus oli muidugi koolikohustuse täitmine.

Teostamata jäi algkoolile järgneva kohustusliku täienduskooli idee. Täienduskoolid kuulusid ametlikult üldhariduslike koolide hulka, ent 1933/34. õ.a-l töötavast 56 täienduskoolist olid ainult 8 üldhariduslikud. 1930. aastate II poolel moodustati osa elujõulisemaid täienduskooli ümber naiskutseskoolideks kodukäsitöö ja kodunduse harudega, nn. kodutööstuskoolideks. Täienduskoolid asusid peamiselt maal. 1938/39. õ.a. oli tegevuses 35 täienduskooli, 1939/40. õ.a. langes nende arv 31-ni.⁸³

Koolieelse õpetuse ja kasvatuse olukord järk-järgult paranes. Alaliste, kooli iseloomuga lasteaedade arv kasvas 1930-ndate aastate II poolel pidevalt, ulatudes 1937/38. õppeaastal 78-ni. Lasteaiad asusid peamiselt linnades. Enamikku neist pidasid ülal seltsid (57,7%) ja

⁸¹ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 858, l. 406.

⁸² Eesti Demograafia. Haridus Eestis, lk. 141.

⁸³ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 886, l. 22.

omavalitsused (24,4%). Õppemaksu osa oli lasteaedade tulude osas kõige suurem eraisikute poolt asutatud aedades (95,9%), seltside aedades umbes pool (44,8%) ja kõige väiksem omavalitsuste aedade tuludes (5,9%). Omavalitsused katsid oma lasteaedade ülalpidamiskulud peaaegu täies ulatuses ise.⁸⁴

Vähemusrahvuste laste suhtes jäi üldiselt kehtima endine kord: kooli või klassi pidid nad saama siis, kui neid leidis vastava omavalitsuse piirides vähemalt 15. Uudsuseks oli see, et vähemusrahvuste lapsed pidid vastava vähemusrahvuse kooli puudumisel õppima eestikeelses koolis, kuna senini oli neil võimalik õppida ka teiste rahvuste koolides. 1934. aastal kehtima pandud aluste kohaselt rahvuskeelses koolis õppimise kohta pidid paljud õpilased, kelle isa kuulus eesti rahvusesse, minema üle vähemusrahvuste koolideset eesti õppekeelega koolidesse. Samuti pidid minema üle saksa koolidest vastavaisse vähemusrahvuste koolidesse või eesti koolidesse ka need õpilased, kelle isad ei kuulunud saksa rahvusse.

1935/36. õppeaastal töötas vähemusrahvuste õppekeelega avalikke algkooli järgnevalt: vene 90, saksa 14, rootsi 14, läti 6, juudi 3 ja soome 1, kokku 128 avalikku algkooli 357 klassikomplektiga. Peale selle töötasid veel vähemusrahvuste osakonnad (komplektid) teiste (enamasti eesti õppekeelega) koolide juures: 1 soomekeelne, 5 rootsikeelset ja 16 venekeelset.⁸⁵ Oli ka vähemusrahvuste erakooli. Saksa ja juudi koolid allusid vastava vähemusrahvuse kultuurivalitsusele, kõigi teiste vähemusrahvuste koolide kohalik valitsemine kuulus kohalikele omavalitsustele ühistel alustel eesti koolidega. Iseseisvad koolinõunikud saksa ja juudi kulturomavalitsuste juures kaotati. Järelvalve teostamine vähemusrahvuste kulturomavalitsuste koolides oli nüüd ühe haridusministeeriumi koolivalitsuse juures töötava koolinõuniku ülesandeks.

1938/39. õppeaasta andmeil töötas Eestis vene õppekeelega avalikke algkooli 78, vene osakond 18 avaliku algkooli juures ja 2 erakooli, sakslastel 13 avalikku ja 1 eraalgkool, rootslastel 10 avalikku algkool, juutidel 3 avalikku algkooli, lätlastel 2 avalikku algkooli ja läti osakond 4 avaliku algkooli juures, soomlastel 1 avalik algkool ja 1 soome osakond.⁸⁶

⁸⁴ Eesti Statistika, 1939, nr. 210, lk. 251, 254.

⁸⁵ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 849, l. 69.

⁸⁶ Samas, s. 993, l. 20, 21.

Seega oli vähemusrahvuste avalike algkoolide arv võrreldes 1935/36. õppeaastaga vähenenud 128-lt 107-le, kuid osakondade arv oli mõnevõrra tõusnud.

4. Koolikohustuse täitmine

Haridusministeeriumi andmeil käis koolikohustuse alla kuuluvaist lastest 1919. aastal koolis 85%. 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli 9 - 14 aasta vanuseist lastest koolis mittekäinuid 5,9% (kirjaoskamatuid 5,4%). Koolikohustuse teostamise peamiseks takistuseks oli rahva vaesus, kuid esialgu ka sobivate kooliruumide ja õpetajate vähesus. Ruumipuudusel jäi 1922/23. õppeaastal algkooli ukse taha 1361 last, s.o. 67,9% vastuvõtmata jäänud lastest (linnades 77,8%, maal 63,9%). Ruumipuudus andis tunda just suuremates linnades Tallinnas, Tartus ja Pärnus. Maakondadest paistsid ses suhtes silma Viljandimaa, Harjumaa ja Petserimaa. Kõige vähem esines ruumipuudust Järvemaal. Neil andmeil ei olnud 4-aastane algkool veel kõigile koolikohustuslikele lastele kättesaadav.⁸⁷

Mis puutub rahva üldisesse hariduslikku tasemesse, siis 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli 15-aastaste ja vanemate elanike hulgas täielikult kirjaoskamatuid (s.t. ei osanud lugeda ega kirjutada) 5,9% ning ainult lugeda oskasid 5,8%. Täielikult kirjaoskajaid oli 88,3%. Kirjaoskamatus polnud vanuseaastate järgi ühesugune: kuni 40-aastani kõikus see 2% ümber, sealt alates tõusis järjest, ulatudes 70-aastaste ja vanemate juures üle 50%. Olid ka paikkondlikud erinevused: linnades oli täielikult kirjaoskamatuid 2,6%, maal 7,2%. Üksikutest linnadest olid kirjaoskamatus kõige suurem Petseris (18,3%) ja Narvas (7,7%). Maakondadest oli täieliku kirjaoskamatuse poolest (55,7%) esikohal Petserimaa. "Ainult lugeda oskajate" protsent oli suur Harju-, Lääne-, Saare- ja osalt Pärnumaal s.o. kogu Põhja-Lääne Eestis. Seepärast olid need maakonnad ka täieliku kirjaoskamatuse poolest Petserimaa järele kõige madalamal. Nendega seltsis Tartumaa, kus oli suur täielikult kirjaoskamatute protsent Peipsi-äärsete elanikkude madala kirjaoskuse tõttu. Ka Valga-, Võru- ja Virumaal polnud kirjaoskamatute protsent just väike. Täieliku kirjaoskuse poolest seisis linnadest esikohal Tallinn, siis Rakvere ja Viljandi, maakondadest Viljandimaa ja Järvamaa,⁸⁸ s.t. piirkonnad, kus kapitalistlik areng oli toimunud hoogsamalt. Peale

⁸⁷ Eesti Demograafia, lk. 3 - 5.

⁸⁸ Eesti Demograafia, lk. 3 - 4.

erinevuste majandusliku arengu tasemes oli oluline ka üksikute paikkondade erinev administratiivne alluvus minevikus, näiteks ei kuulunud Petserimaa tsaariajal Liivimaa kubermangu koosseisu, mille tõttu seal ei kehtinud 3-aastane koolikohustus, mis Liivi- ja Eestimaal oli sisse seatud.

Kirjaoskamatute kodanike õpetamiseks asutati pühapäevakooli, eeskätt piirkondades, kus oli rohkem selliseid inimesi. Ajavahemikus 1921 - 1932 töötas pühapäevakooli peamiselt Petseri- ja Virumaal, üksikud koolid olid aga ka Võru-, Lääne-, Pärnu- ja Saaremaal. Pühapäevakoolide kõrval loodi 1919.a. sügisest alates mõnevõrra ulatuslikumat algharidust andvaid õhtu-edasiharimiskooli (4. - 6. õppeaasta). Töötasid ka mõned õhtualgkoolid täiskasvanuile. Kõige intensiivsem oli täiskasvanuile kirjaoskuse ja alghariduse andmisels tehtav töö 20-ndate aastate algul. Hiljem muutus vastavate koolide õpilaste kontingent sedavõrd nooreks, et nende mõte täiskasvanute koolidena kadus.⁸⁹

Eelkooliealiste laste (7. - 8.a.) hulgas oli 1922. aasta andmeil täielikult kirjaoskamatuid 49,9%. See protsent oli pigem väike kui suur, kui arvestada, et koolikohustus vaadeldaval aastal algas alles 9-nda eluaastaga. Seega olid pooled 7 - 8-aastased lapsed vanemate algatusel saanud kas kodus või koolis kirjaoskuse. 7 - 8-aastastest kirjaoskajatest lastest polnud koolis käinud 7,5%. Maal oli koduõpetus tähtsamal kohal kui linnas, sest maal oli laste koolisaatmine nii mõnegi raskusega seotud. Kõrge koduõpetuse protsendiga paistsid silma eriti Viljandi-, Harju-, Pärnu- ja Tartumaa, üldiselt maakonnad, kus vanemate kirjaoskuse protsent oli kõrgem. 1923. aastal oskas kooli astujaist lugeda linnades 38,1% ja maal 53,2%, kirjutada linnades 23,4% ja maal 38,0%. Maalapsed astusid kooli keskmiselt aasta vanemaina linnalastest.

Objektiivseks eelduseks üksikute maakondade hariduslikus arengus oli juba eelmistel aastakümnetel saavutatud majanduslik ja hariduslik tase, kuid mõnel juhul mõjusid kaasa ka subjektiivsed tegurid s.t. ühe või teise maakonna valitsuse isiklik koosseis.

Alghariduse seisukord oli 1922/23. õppeaasta andmeil kokkuvõttes järgmine: kooliealistest lastest said üldse õpetust 95,1%, kooliskäijatest lõpetasid kohustusliku IV klassilise

⁸⁹ Vt. lähemalt: A. Kulbok, Pühapäeva- ja õhtukoolid kodanlikus Eestis. -- Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool., VI, Trt., 1972, lk. 61 - 76.

algkooli 74%. Neljaklassilise algkooli lõpetajaist läks edasi V klassi 50%. Kuueklassilise algkooli lõpetas 28% õpilastest.⁹⁰

Koolitegelaste poolt tunnistati kõige olulisemaks alghariduse teostamise takistajaks õpilaste (resp. lastevanemate) kehvus.⁹¹ Seaduse järgi pidi kohalik kogukond neid abistama, kuid abiandmine oli väga puudulik. Abi anti ainult neile, kes juba olid kooli astunud, aga paljud lastevanemad ei suutnud lapsi riiete ja jalanõude puudumise tõttu üldse kooli panna. Hakati nõudma abi riigilt. Haridusministeeriumi kooliosakonna 1921. aasta eelarves nõuti vaeste õpilaste toetamiseks 22,5 miljonit marka. Riigikogus õnnestus kehvade õpilaste toetamiseks 1921. aastal läbi suruda 12 miljonit marka, sama summa oli ette nähtud 1922. aasta riigieelarves.⁹²

Haridusministeeriumi 1923. aasta eelarvesse oli võetud toetussumma kehvematele õpilastele 15 miljonit marka, kuigi oleks kulunud mitu korda rohkem, et neile kooliõpilastele kooliskäimist vähegi võimaldada. See summa otsustati jaotada proportsionaalselt elanike arvule, ning majanduslikult kehvematele maakondadele - Saaremaale ja Läänemaale lisada juurde 10%, Petserimaale, Narvale ja Narva jõe tagustele aladele 15%.⁹³ 1924. aasta eelarves oli puudustkannatavate õpilaste toetamiseks samuti 15 miljonit marka, millest haridusministeeriumi kalkulatsiooni järgi pidi jätkuma ühele õpilasele natuke alla 500 marga. Selle arvestuse järgi oli puudustkannatavaid õpilasi umbes 30 000.⁹⁴

1923/24. õppeaasta andmeil jäi linnades õpetuseta 0,6% ja maakondades 5,1% koolikohustuslikest lastest.⁹⁵ Kuna linnades peaaegu kõik lapsed said õpetust, koguti järgnevail aastail andmeid laste koolikohustuse täitmisest ainult maakondadest. 1924/25. õ.a. jäi mmaakondades keskmiselt õpetuseta 4,3% lastest. Kõige halvem oli olukord Petserimaal, kus jäi õpetuseta 18,5% koolikohuslastest (vt. tabel 12). Petserimaa koolinõuniku seletuse järgi oli õpetuseta jäävate laste suure hulga põhjuseks rahva erakordne vaesus selles maakonnas, kusjuures abiandmine kehvematele õpilastele

⁹⁰ R. Alas, Ühtluskool 1922/23. õppeaasta arvustiku valgustusel, lk. 303.

⁹¹ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 90, l. 246 - 251.

⁹² Samas, nim. 5, s. 199, l. 124.

⁹³ ERA, f. 1108, nim. 5, s. 205, l. 90.

⁹⁴ II Riigikogu protokollid, 3. istungjärg, 1924, v. 1174, 1175.

⁹⁵ Eesti Statistika, 1925, nr. 43, lk. 4.

vallavalitsuste poolt puudus täiesti.⁹⁶ Ent Petserimaa mahajäämus oli tingitud kogu tema eelnevast ajaloolisest arengust, rahvuslikest ja usulistest erinevustest (oli puudunud luterlik kirik kirjaoskuse levitajana).

Kõige parem oli koolikohustuse täitmise olukord majanduslikult kehvad Saaremaal ja ka Läänemaal (vt. tabel 12).

Koolikohuslike laste õpetuseta jäämise põhjuseks oli 1924/25. õ.a. andmeil: töötamine 4,4%, haigused 27,0%, vaesus 30,2%, vanemate keeld 7% ja muud põhjused 31,0%.⁹⁷

Erinevused linna ja maa ning samuti üksikute maakondade vahel ilmnemise ka V ja VI klasside õpilaste osatähtsuses. 1924/25. õppeaastal moodustasid V - VI klasside õpilased algkooliõpilaste koguarvust üldse 16,6%. Tallinnas aga oli see protsent 30,6 ja linnades keskmiselt 25. Maakondadest olid esikohal Valgamaa (20%), Järvamaa (19,5%), Viljandimaa (17,3%) ja Pärnumaa (15,8%). Järgnesid Harjumaa (13,2%), Võrumaa (12,3%), Virumaa (12,3%), Tartumaa (10,4%), Läänemaa (10,2%), Saaremaa (8,5%) ja Petserimaa (3,5%).⁹⁸

Kahekümnendate aastate II poolel algas üleminek 6-klassilisele koolikohustuse kehtestamisele. 1926/27. õppeaastal laiendati koolikohustus V õppeaastale Tallinnas, Tartus, Rakveres, Pärnus, Sindi alevis, Vihterpalu vallas Harjumaal ja Kõo vallas Viljandimaal. 1927/28. õppeaastal kehtestati 5-klassiline koolikohustus 22 vallas ja alevis, neist osas ka 6-klassiline. 1928/29. õppeaastal toimus 5 ja osalt 6-klassilise koolikohustuse sisseseadmine juba laiemas ulatuses.⁹⁹

Koolikohustuse laiendamist raskendas rahva vaesus. Puudustkannatavate õpilaste riiklikku toetamist oleks tulnud nüüd suurendada, kuid 1926/27. õppeaastaks õnnestus hädavaevu endises suuruses toetusummat saada. Ka 1928/29. õppeaastal, kui koolikohustust pikendati juba laiemas ulatuses, jäi õpilaste toetussumma riigi eelarves endiseks, ulatudes vastavalt uuele rahavääringule 150 000 kroonini. Omavalitsustel tuli koolikohustust pikendada katsuda kohalike ressurssidega.

⁹⁶ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 781, l. 1 - 4.

⁹⁷ Eesti Statistika, 1926, nr. 60, lk. 4.

⁹⁸ Arvutatud ERA, f. 1108, nim. 1, s. 277, l. 141 andmeil.

⁹⁹ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 781, l. 1 - 4.

Teiseks raskuseks koolikohustuse laiendamisel oli nõuetele vastavate kooliruumide vähesus. Mõnevõrra kergendas olukorda kooliealiste laste arvu vähenemine aastail 1924 - 1928 ligi 20 000 võrra, mis oli seoses sündivuse langemisega sõja-aastail.

1926/27. õppeaastal jäi koolikohustus täitmata üldse 2,9% algkoolikohustuse alla kuuluvaist lastest, maakondades keskmiselt 3,1%.¹⁰⁰ Linnades oli koolikohustuse täitmine parem kui maal. Püsis Petserimaa mahajäämus, kuid siiski oli märgata olukorra paranemist. Kui 1924. aastal koolikohustuse mittetäitjate protsent oli selles maakonnas 20 ja 1925, aastal 18,7, siis 1926. aastaks oli see vähenenud 14,8-le. V ja VI klassi õpilaste arv ulatus 1926/27. õppeaastal ühe viiendikuni algkooliõpilaste üldarvust. (Vt. tabel 13.)

Järgneval 1927/28. õppeaastal oli koolikohustuse mittetäitjaid 2,2% (Petserimaal 12,1%).¹⁰¹ Kõige sagedamaks laste koolist eemalejäämise põhjuseks oli haigus, vaesus ja teenistus. Petserimaal oli koolikohustuse mittetäitmise peapõhjuseks lastevanemate äärminE vaesus, mille tagajärjel paljud lapsed ei saanud korralikult või üldse koolis käia riiete, jalanõude ja toidu puudumise tõttu, samuti koduste tööde ja võõrsil teenimise pärast. Petserimaa koolinõunik märkis, et omavalitsused ja riik peaksid puudustkannatavaid kooliealisi lapsi senisest suuremal määral aineliselt toetama. Pihkva järve äärsed elanikud aga olid koolinõuniku hinnangu järgi sedavõrd vaesed, et isegi laste aineiline toetamine poleks aidanud neil koolikohustust täita. Teatavasti oli Eesti Vabariigi ida- ja kagurajoonides tööstus nõrgalt arenenud. Enamik Petserimaa talumajandeid olid 1-10 ha suurused.

Rahva vilets majanduslik olukord tunnistati koolinõunike poolt õppetöö suurimaks takistuseks. Õpilaste vanemate vaesusega oli tihti seotud karjalaste küsimus. Eriti hoogsat karjaskäimist, hoolimata koolisundusest ja sellega seotud trahvidest, rõhutas oma aruandes Tartu linna koolinõunik. Karjaskäimise või mõne muu tegemise tõttu puudusid paljud lapsed koolist kevadel ja sügisel. Maksev seadus nägi ette õppetöö kestvuse vähemalt 35 nädalat aastas, kuid oktoobrikuudel puudus tavaliselt koolides üle 20% õpilastest. Seetõttu trahviti 17 - 20% lastevanemaist, mis halvendas kodu ja kooli vahekorda.¹⁰²

6-aastase koolikohustuse kehtestamise raskused olid ruumide puuduse ja osalt elanikkonna vaesuse tõttu kõige suuremad Petserimaal, Saaremaal, Tartumaal, Läänemaal ja Virumaal.

¹⁰⁰ Eesti Statistika, 1928, nr. 79, lk. 344.

¹⁰¹ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 376, ;. 115, 116.

¹⁰² III Riigikogu protokollid, 2. istungjärg, 1926, v. 1010.

1929/30. õppeaastal kehtis 6-klassiline koolikohustus 12 linnas, 5-klassiline 5 linnas (Tallinnas, Rakveres, Võrus, Tõrvas ja Paldiskis) ja 4-klassiline ühes linnas (Petseris). Maakondadest oli esikohal Järvamaa, kus 6-klassiline koolikohustus kehtis 1928/29. õppeaastast alates. Pärnumaal, Valgamaal ja Võrumaal kehtis 5-klassiline koolikohustus, teistes maakondades oli koolikohustuse laiendamine toimunud üksikute valdade kaupa.¹⁰³

Kui V ja VI klasside õpilaste arv 1922/23. õppeaastal moodustas algkooliõpilaste üldarvust 11,2%, siis 1930/31. õppeaastaks oli see suurenenud 24,2 %-ni ja 1933/34. õppeaastaks 26,3%-ni. (Vt. tabel 13.)

1931. aastal hakkas kehtima uus avalike algkoolide seadus, mille järgi koolikohustus kehtis kuni VI klassi lõpetamiseni või 8. - 16. eluaastani. 1931/32. õppeaastal jäi koolikohustuse alla kuuluvaist lastest õpetuseta linnades 0,7% ja maal 2,2%. 1933/34. õppeaastal jäi linnades õpetuseta 0,8% ja maal 2,6% (vt. tabel 14).

1933/34. õppeaastaks oli reas maakondades (Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Võrumaa, Virumaa, Petserimaa) koolikohustuse täitmise olukord, võrreldes 1931/32. õppeaastaga, halvenenud. Koolides 9. novembril 1933 täidetud ankeedi andmeil ei olnud koolikohuslike laste üldarvust (116 363) kooli ilmunud 3090 last (2,6%). Kooli mitteilmumise põhjusteks oli 1161 lapsel haigus, 661 lapsel vanemate vaesus, 333 lapsel karjaskäimine, 82 lapsel põllutöö ja 883 lapsel muud põhjused.¹⁰⁴ Riigi toetussummasid puudustkannatavaile õpilastele majanduskriisi aastail suurendati (vt. tabel 15).

Sedamööda, kuidas õpetuseta jäänud kooliealiste laste arv vähenes, kasvas rahva üldise kirjaoskuse tase. Kui 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti rahvastiku üldarvust kirjaoskamatu 10 aastaste ja vanemate seas 10,9%, siis 1934. aasta rahvaloenduse andmeil oli kirjaoskamatu 6%. Täielikult kirjaoskamatu (kes ei osanud lugeda ega kirjutada) leidis 1934. aastal 3,9% 5,6% vastu 1922. aastal. Säilinud oli kirjaoskamatuspeamiselt raukade seas. Linnades oli täielikult kirjaoskamatu võrdlemisi vähe, ainult 1,5% ja sedagi peamiselt Petseri (8,6%), Narva (4,6%), Valga (2,9%) ja Võru (2,2%) arvel. Alevites oli täielikult kirjaoskamatu arv palju suurem - 4,7%, ja seda peamiselt Kallaste (27,5%), Mustvee (14,9%) ja Võõpsu (12,8%) arvel. Maakondadest leidis keskmise 5% juures suuremal arvul täielikult kirjaoskamatu Petserimaal (35,3%),

¹⁰³ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 6, l. 544 - 547.

¹⁰⁴ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 206, l. 7.

siis Võrumaal (3,7%), Tartumaal (3,6%) ja Virumaal (3%). Kirjaoskamatud esines peamiselt idapoolsel piiriäärsel maa-alal. Koolis mittekäinute osatähtsus rahvastikus oli langenud 21,2%-lt (1922.a.) 19,3%-le (1934.a.) - see arv sisaldas nii koolis veel mittekäinud lapsi kui ka omal ajal kooli mittesaanud lapsi.¹⁰⁵

Algkooliõpilaste arv, mis 1934/35. õ.a. ulatus 108841-ni (vt. tabel 11), vähenes eelmise õppeaastaga võrreldes 6450 (-5,6%) võrra. Langus esines kõigis klassides, eriti silmapaistvalt aga viiendates (-16,7%). See oli tingitud peamiselt sellest, et algkooli neljanda klassi lõpetanud lastel avanes nüüd võimalus jätkata edasiõppimist uue keskkooli I klassis (viies õppeaasta). Algkooli viimaste (V, VI) klasside õpilaste arvu vähendamisele aitas kaasa ka koolikohustuse vanusepiiri alandamine.¹⁰⁶ 1935/36. õ.a. oli õpilasi 106978, seega eelmise õppeaastaga võrreldes oli õpilaste arv üleriiklikult vähenenud 1863 (-1,7%) võrra. Langus esines suuremal määral algkooli viimases klassis ja oli seal tingitud peamiselt koolikohustuse vanusepiiri alandamisest.¹⁰⁷

Õpetuseta jäi 1934/35. õppeaastal 1,3% koolikohustuslikke lapsi eelmise aasta 2,6% vastu. Seega aitas koolikohustuse aja lühendamine koolikohustuse mittetäitjate protsenti alla lüüa. See andis haridusministeeriumile põhjust rääkida reformi "tervendavast mõjust" - koolist olevat lahkunud need, kes ei tahtnud õppida või kellel mitmesuguseil põhjustel kooliskäimine oli takistatud.

Demokraatlikult meelestatud haridusringkonnad nõudsid koolikohustuse vanusepiiri pikendamist vähemalt 15 eluaastani. Näiteks tegi seda Tallinna koolivalitsus oma kirjas haridusministeeriumile 4. jaanuaril 1935. aastal. Märgiti õpilaste massilist lahkumist algkoolist 1934/35. õppeaasta alul uue koolikohustuse seaduse soodustusel. 1933/34. õppeaastal lõpetas Tallinna avalikes algkoolides V klassi 1600 õpilast, neist jätkas 1934/35. õppeaastal oma õpinguid VI klassis 1300, niisiis loobus õppimisest VI klassis ainuüksi Tallinnas 300 õpilast.¹⁰⁸

1931. - 1934. aastal, mil kehtis kooliskäimise kohustus 16 eluaastani, püsis algkoolist enne lõpetamist lahkunud õpilaste iga-aastane arv 6300 piirides. Koolikohustuse alandamisega

¹⁰⁵ R. Reiman, Rahvaloenduse tulemusi. -- Eesti Statistika, 1934, lk. 565, 566.

¹⁰⁶ Eesti Statistika, 1935, nr. 170, lk. 602.

¹⁰⁷ Eesti Statistika, 1936, nr. 131, lk. 639.

¹⁰⁸ Tallinna Linnaarhiiv (TLA), f. 52, nim.1, s. 63, l. 65, 66.

lahkus igal aastal algkoolist enne lõpuklassi jõudmist üldiselt sama palju õpilasi kui neid oli lõpuklassides s.o. 10 000 ümber.¹⁰⁹ Selle järsu languse enne lõpetamist lahkujate arvus kirjutasid statistikud täies ulatuses õppiva noorsoo koolikohustuse vanusepiiri vähendamise arvele.

Õpilaste koolist enne kursuse lõpetamise ärajäämine oli põhiliselt maaprobleem. Linnas ei jõudnud kahel viimasel õppeaastal lõpuklassi 10%, maakoolides aga tervelt 56% õpilastest. Linnakoolides toimus ärajäämine peamiselt V õppeaasta lõpul, maakoolidest algas aga lahkumine juba III õppeaasta lõpul. Kahe kursuse alusel (1929/30. - 1934/35. õ.-a. ja 1930/31 - 1935/36. õ.-a. kooliskäinud) lahkus maal III klassi lõpul 12% sisseastunuist, IV klassi lõpul moodustas kadu juba 31%, V klassi lõpul 56%. Lõpuklassi jõudis seega maal vaid 44% (linnades 90%). Algkooli täie kursuse lõpetas maal, arvestades ka järelkatsete sooritajaid, 1934/35. õ.-a. vaid 40,1% I klassi sisseastunuist (enne 1934/35. õ.-a. keskmiselt 51%), linnades 75,3% (enne 80%).¹¹⁰

Eriti halb oli olukord Võrumaal ja Petserimaal. Sisuliselt ei saanud neis maakondades enam kõnelda 6-klassilisest algkoolist. Petserimaa koolide inspektor V. Viilup märkiski oma aruandes, et Petserimaal on sisuliselt läbi viidud ainult 3-klassiline algkool.

1935.a. sügisel kooli mitteilmunud laste arv oli suurem kui see oli samal ajal 1934. aastal, moodustades 1,6% õpilaste üldarvust 1,3% vastu 1934. aastal. Kooli mitteilmumise põhjusena märgiti 886 õpilase suhtes haigus, 212 õpilase suhtes vanemate vaesus, 156 õpilase suhtes karjaskäimine, 50 õpilase suhtes põllutööd ja 422 õpilase suhtes mitmesugused muud põhjused.¹¹¹

Kuna koolikohustuse alandamine tingis paljude õpilaste enneaegse lahkumise algkoolist, suurenes nende noorte hulk, kes jäid eemale kooli kasvatuslikust mõjust. See asjaolu sundis Eesti Linnadeliitu juba 5. oktoobril 1934. aastal esitama haridusministrile märgukirja,¹¹² et iga koolist lahkunud noor peaks käima kuni täisealiseks saamiseni (20.a. vanuseni) nn. järelkoolis. Järelkooli küsimus püsis haridustegelaste koosolekuil aastaid päevakorras. Järelkool pidi olema määratud neile algkooli lõpetajaile, kes ei jätka õppimist kesk-, kutse-

¹⁰⁹ Õpetajate Leht, 1936, nr. 1, 3. jaan.

¹¹⁰ Eesti Statistika 1936, nr. 172, lk. 153.

¹¹¹ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 849, l. 70.

¹¹² Samas, nim. 3, s. 517, l. 335.

ja täienduskoolides, kui ka neile, kes on algkoolist lahkunud koolikohustuse lõppemisel ilma algkooli kursuse lõpetamiseta. Sääraseid noori kogunes haridusministeeriumi andmeil iga õppeaasta kohta 4500 - 5000, rõhuvas enamuses olid nad 14 - 15-aastased maalapsed. Noored selles eas ei olenud loomulikult veel küpsed iseseisva elu rajamiseks, vaid vajasisid veel kooli kasvatuslikku mõju. Haridusministeeriumis töötati 1935. aastal lõpuks välja vastav seaduseelnõu,¹¹³ mille järgi järelkool pidi olema maksuta ja sunduslik kuni 17 aasta vanustele noortele, kes on algkoolist lahkunud vanuse tõttu või algkooli lõpetanud ega õpi edasi teistes koolides. Et rahvast selle kooliga harjutada, pidi see esialgu töötama 1 päev nädalas a' 5 tundi 8 kuu jooksul. Ent sellegi kasina projekti elluviimiseks ei suudetud leida ressursse, ja tema teostamine lükati edasi ajaks, mil "selleks avanevad soodsamad võimalused".

Puudustkannatavate õpilaste abistamisega tegelesid ka omavalitsused ja koolide hoolekogud. Riigi toetus jaotati proportsionaalselt rahvaarvule, kusjuures Narva linnale, Petserimaale ja Narva-tagustele valdadele lisati juurde 15%, Läänemaale ja Saaremaale 10%.¹¹⁴

Koolikohustus jäi ametliku statistika andmeil 1938/39. õ.-a. täitmata maakondades keskmiselt 1,2%-l õpilastest, linnades 0,5%-l (vt. tabel 16). Kõige eeskujulikum oli koolikohustuse täitmine Tartus (puudujaid ainult 0,2%) ja Tartumaal (0,5%), kõige halvem Petserimaal, kuigi ka siin oli koolikohustuse täitmine, võrreldes varasemaga, tublisti paranenud.

Peamiseks paheks oli aga 6-klassilise algkooli mittelõpetajate suur arv (vt. tabel 17). Algkooli lõpetasid aastail 1937 - 1939 keskmiselt 57,1% I klassi astunuist, seega jäi 42,9%-l õpilastest 6-klassiline algkool lõpetamata. Sealjuures oli maa ja linna vahel suur erinevus: linnakoolides ei jõudnud neil kolmel aastal koolikursust lõpetada keskmiselt 14%, maakoolides aga 50% õpilastest. Maal rakendati 14-aastaseid lapsi juba põllutööle, seepärast lahkusid õpilased valdavas enamuses kohe peale koolikohustuse vanusepiiri ületamist.¹¹⁵ 1934. aasta andmeil oli põllumajanduses 56 366 töölist, kes olid nooremad kui

¹¹³ Samas, s. 84, l. 1.

¹¹⁴ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 550, l. 1.

¹¹⁵ Eesti Statistika, 1940, nr. 222, lk. 219.

20 aastat, neist 16 567 aga nooremad kui 14 aastat.¹¹⁶ Alaealiste tööpäev põllumajanduses kestis keskmiselt 10,5% tundi.¹¹⁷ Laste töötamine koos koolikohustuse vanusepiiri alandamisega olidki algkooli massilise mittelõpetamise peamised põhjused. Pärast 1934/35. õ.a. madalseisu hakkas algkoolilõpetajate arv siiski jälle vähehaaval tõusma (vt. tabel 17)

Mittelõpetanute protsent ei olnud ka maakondades kaugelkti ühesugune, näiteks Petserimaal oli mittelõpetajaid 1938/39. õppeaastal 77%, Võrumaal 56% ja Tartumaal 50%, seega üle üleriigilise keskmise (1938/39. õ.a. oli see 41,2%).¹¹⁸

Rahvusliku kuuluvuse alusel õppis 1924/25. õppeaastal 89,5% algkoolilõpilaste üldarvust eesti keeles, 7,7% vene keeles, 1,8% saksa keeles ja 1% muudes keeltes.¹¹⁹

Vähemusrahvuste koolides oli esimeseks võõrkeeleks eesti keel.

1933/34. õppeaastaks oli olukord kujunenud järgnevalt: eesti õppekeelega algkoolides õppis 86,8% õpilastest, vene õppekeelega 8,5%, saksa õppekeelega 1,5%, rootsi õppekeelega 0,5%, läti õppekeelega 0,2% ja juudi-heebrea õppekeelega algkoolides 0,2% õpilastest. Peale selle töötasid mitme õppekeelega algkoolid. Eesti-vene õppekeelega algkoolides õppis 1,6% õpilastest, eesti-rootsi 0,4%, eesti-läti 0,1% jne.¹²⁰

1938/39. õppeaastal õppis eesti õppekeelega algkoolides 86,9% õpilastest, vene õppekeelega 6,9%, eesti-vene õppekeelega 0,5% õpilastest, teistes õppekeeltes vähem.¹²¹

Täienduskoolide õpilaste arv vähenes 2058-lt 1933/34. õppeaastal 1150 õpilaseni 1939/40. õppeaastal. Üldhariduse pikendamise võimaldajaina ei omanud täienduskoolid tähtsust, ainult väike osa neist olid üldhariduslikud.

Lasteaegades oli lapsi 1937/38. õppeaasta lõpul 3961 (1923/24.õ.a. 1596). Neist oli tööliste (peamiselt tööstustööliste) lapsi 48,2%, käsitööliste lapsi 14%, riigi- ja omavalitsusteenijate lapsi 16,7% jt. Suviseid lasteaedu-mängumurusid olid 1938. aasta suvel 100 kokku 3312 lapsega (1924.a. 1419).¹²²

¹¹⁶ Eesti Statistika, 1936, nr. 174, lk. 250.

¹¹⁷ Põllutöökoja aastaraamat 1938/39. VII. Tln., 1939, lk. 88.

¹¹⁸ Eesti Statistika, 1940, nr. 222, lk. 219.

¹¹⁹ Eesti arvudes 1920 - 1935, lk. 272.

¹²⁰ Eesti Statistika, 1934, nr. 157, lk. 636.

¹²¹ Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 617.

¹²² Eesti Statistika, 1939, nr. 210, lk. 251 - 254; Eesti arvudes 1920 - 1935, lk. 282.

Hoolimata 6-klassilise algkooli mittelõpetajate suurest protsendist maal, oli 6-klassilise kohustusliku algkooli teostamine omariikluse aegse hariduselu suurimaks saavutuseks. Mitmed omavalitsused panid koolikohustuse täiel määral kehtima juba enne nõutud tähtaega või võimaldasid kõigile soovijaile õppida ka algkooli VI klassis. Üldse lõpetas 6-klassilise algkooli täie kursuse iseseisvuse 21 aasta jooksul 161772 õpilast (sisseastunuid oli 1919/20 - 1933/34. õ.a. 325000), neist ümmarguselt 3/5 maal ja 2/5 linnas.¹²³

Õhtualgkooli täiskasvanuile lõpetas 1920-39.a. 1173 isikut. Täienduskooli lõpetas sama aja jooksul 8790 õpilast, neist maal 6375, linnas 2415. Suures enamuses olid naislõpetanud.¹²⁴

5. Õppe- ja kasvatustöö

Esialgu töötasid koolid ajutiste õppeplaanide järgi. 1920. aasta algkooliseaduse järgi õpetati järgmisi õppeaineid: kodulugu, emakeelt, laulmist, võimlemist, käsitööd, joonistamist ja joonestamist, aritmeetikat ja algebrat, geomeetriat, looduslugu ühes tervishoiuga, maadeteadust, ajalugu, kodanikuteadust ja kaht võõrkeelt. Tsaariaegse rahvakooliga võrreldes oli nüüd õppeplaanis rida uusi õppeaineid nagu kodulugu, laulmine, võimlemine jm. Usuõpetus oli ametlikust õppeplaanist välja jäetud, rõhutati koduloo, laulmise, võimlemise, käsitöö ja joonistamise tähtsust. Tõusis tunduvalt eesti keele õpetamise osatähtsus ja järk-järgult ka tase. 1921/22. õppeaastast kehestati õppeplaani (vt. tabel 18), mis jäi kehtima 1928. aastani.

Õppeplaanile olid lisatud kõikide õppeainete õppekavad (programmid) ja nende juurde kuuluvad seletuskirjad metoodiliste juhtnööridena.

Positiivselt tuleb ära märkida¹²⁵ õppekavade üldises seletuskirjas rõhutatud õppeainete vahelise seose ideed kogu algkoolikursuse ulatuses, Seal öeldakse: "Kõigepealt tuleb õppekavade tarvitamisel silmas pidada, et ükski õppeaine ei saa koolis esineda täiesti iseseisvana, teistest eraldatuna. Kogusummas moodustavad nad ümmarguse terviku,

¹²³ Eesti Statistika, 1940, nr. 22, lk. 217.

Algkoolilõpetajate hulka on arvatud ka need õpilased, kes algkoolile vastavad õppeaastad lõpetasid progümnaasiumides.

¹²⁴ Samas, lk. 220.

¹²⁵ A. Nurk, Algkool kodanlikus Eestis -- Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. VI. Trt., 1972, lk. 24.

ühtlase vaimuvalla ... Mida noorem klass, seda ligemalt on tarvis koondada õppeained, neid võimalikult kõiki ühes klassis andes ühe õpetaja hoolde".

Õppematerjal soovitati igas klassis koondada teatud teemade ümber. Õpetamisel soovitati arvestada õpilaste individuaalseid iseärasusi. Vastandina vanale nn. õppekoolile, kus õpilase osa piirdus valmis teadmiste passiivse vastuvõtmisega, rõhutati nüüd tööprintsibi tähtsust s.t. õpilane pidi teadmisi omandama eeskätt iseseisva aktiivse tööga. Õpilase iseseisva vaimse tööga pidi võimaluse korral liituma käe tegevus.

Nii olid õpetamise põhiprintsiibid, mida tõhutati õppekavade seletuskirjas, kantud kooliuuenduslikest ideedest, mis aga tegelikkuses leidsid rakendamist siiski piiratud ulatuses.¹²⁶

Üks esimesi algõpetuse sisulisi uuendusi oli koduloo kui õppeaine võtmine algkooli õppeplaani 1919.a. algul. Kodulugu oli õppeplaanis esimesel kolmel õppeaastal. Koduloo tundide ülesandeks oli laste tutvustamine lähema ümbrusega. Taheti õpetada neid seda ümbrust vaatlama, tähele panema, endale nähtustest aru andma, oma tähelepanekuid teistele edasi andma. Sealjuures tuli siirduda lähemast kaugemalt, üksikult üldisele. Koduloo tunnid pidid panema aluse järgnevale loodusloo, ajaloo ja maateaduse õpetamisele (alates IV õppeaastast). Iga kool pidi koduloo õpetamiseks kokku seadma oma kohaliku õppeprogrammi, lähtudes kohalikest oludest ja loodusest.

Loodusloo õpetamise (IV - VI õ.a.) eesmärgiks algkoolis ei olnud süstemaatiline loodusõpetus, mis pidi jääma keskkooli kursusesse, vaid kodumaa looduse ning inimese elu ja tegevusega seotud loodusnähtuste tutvustamine. Ühtlasi taotleti loodusarmastuse ja ilutunde kasvatamist, looduse hoidmist ja kaitsmist. Loodusloo programmi kuulusid taime- ja loomariik, samuti tähtsamad füüsika ja keemia nähtused. Algkoolikursuse lõpul, VI õppeaastal, pidid tuttavate taime- ja loomariigi esindajate arv juba küllalt suur olema, et õpilasi ka taimede ja loomade liigitamisega peajoontes tutvustada. Kursuse lõpul soovitati õpilasi lühidalt tutvustada ka arenemisõpetusega. Õppeprogramm oli kokku seatud aastaegade ja looduse ühiskondade,¹²⁷ s.t. ökosüsteemide põhimõttele. Loodusõpetuse keskpunkti seadis J. Käis elava looduse vaatluse, õppekäikude korraldamise loodusesse,

¹²⁶ Samas, lk. 25.

¹²⁷ Algkooli õppe- ja tunnikavad. Tln., 1921, lk. 31 - 38.

samuti katsed. Need olid uued nõudmised, mis tähistasid algkoolide õppetöö sisulist uuendamist.

Maateaduse õppeprogrammis oli IV õppeaastal kodumaa tundmaõppimine loomulikuks jätkuks koduloole. Tutvuti ka naaberriikide ja Euroopaga. V õppeaastal tulid vaatlusele teised maailmajaod ja maakeraga seotud nähtused. VI õppeaasta tutvustas kosmograafia algmõisteid, ning ühtlasi kordas kodumaa ja Euroopa ülevaadet. Oli ette nähtud ka majandusliku ja kaubandusliku suhtlemise käsitlemine üksikute riikide ja maailmajagude vahel, toorained, nende saamine ja töötlemine.

Ajalookursus oli 1921. aasta programmide järgi üles ehitatud lineaarselt. IV õppeaastal vaadeldi -perioodi vanematest aegadest kuni rahvaste rändamiseni. V õppeaastal keskaega kuni Orduaja lõpuni ja VI õppeaastal sündmusi Liivi sõjast Tartu rahuni. Käsitlemise keskpunktis pidi seisma kodumaa ajalugu. Et algkoolis oli võimatu inimkonna ajalugu kogu selle mitmekesisuses vaadelda, tuli üldajaloost iseloomustada vaid üldise tähtsusega kultuurilisi ajajärke, vältides faktiuputust. Tuli kasvatada arusaamist ajaloonähtuste põhjuslikest seostest ja seaduspärasustest. "Juba algkoolis kujunegu õpilastes kindel vaade, et elu ei püsi paigal, vaid et üksikud sündmused on üksteise peale mõjumas, et rahvad kõik ühe inimkonna liikmed, kes alatasa omavahelises andmises ja võtmises." Ajalooprogrammi seletuskirjas soovitati võimalikult erapooletut õpetamist, ainult "ilustamata, varjamata ja liialdamata" tõe edasiandmist. Kõik parteilised tendentsid pidid koolist eemale jääma. "Ainuke tendents, mis ajalool koolis, eriti rahvakoolis võib olla, on, et lastes kasvatatakse huvi oleviku elu nähtuste, kaasinimeste õiguste ja oma riigi kui kõige avarama Eesti rahva vaimlise ja sisulise aktiviteedi võimaldaja vastu. Kuid seda võib teha ilma tõeolude sihiliku moonutamisetä, täiesti erapooletu vaatlemise ja rahuliku nähtuste käsitlemise piiridesse jäädes".¹²⁸

VI õppeaastal oli ette nähtud ka üks nn. kodanikuteaduse tund nädalas. See käsitles perekonda, küla, valda, alevit, linna, maakonda, seltse, nende korraldust ja ülesandeid. Tuli käsitleda riigi mõistet ja ülesandeid, Eesti Vabariigi tekkimist, põhiseadust, riigikogu, valitsust, kohust, riigi sissetulekuid ja väljaminekuid, riikidevahelist suhtlemist, rahvamajandust. See oli uus õppeaine, mis pidi õpilasele andma pildi ühiskondlikust elust,

¹²⁸ Algkooli õppe- ja tunnikavad. Tln., 1921, lk. 50.

teda tutvustama kodaniku õiguste ja kohustustega. Õpetusliku külje kõrval oli kodanikuteaduse ülesandeks "kasvatada väärtuslikke kodanikke".¹²⁹

Eesti keele õppekavas oli I õppeaastal lugemis- ja kirjutamisõpetuse algaste, II õppeaastal pidi lugemine juba ladus olema, III õppeaastal võis õpilastelt juba enam-vähem head lugemistehnikat nõuda, IV õppeaastal kehtisid õpilaste "Harjutused mõttepärases, arukas lugemises", kehtis grammatika ning õigekirjutuse aluste süvendamine. V õppeaastasse kuulus "sõnaõpetuse süstemaatiline kokkuvõte", VI õppeaastasse "lauseõpetuse süstemaatiline kokkuvõte". Õpilasi tuli tutvustada rahvaluule, "Kalevipoja" ja tähtsamate kirjanikega. Tuli lugeda ja arutada J. Pärna, J. Kunderi, E. Börnhöhe, E. Vilde, A. Kitzbergi, Juhan Liivi jt. teoseid.

Algkoolis õpetati ka kaht võõrkeelt, millest ühe õppimine oli kohustuslik, teine vabatahtlik. Ühtluskooli põhimõtte rakendas algkooli keskkooli teenistusse. Keskkoolid nõudsid, et neisse astujad oleksid kahes võõrkeeles vajalikult ette valmistatud. Algkooli vanemates klassides õpetati esimese võõrkeelena esialgu vene keelt, sest õpilased olid seda juba varem õppinud, ning teisena saksa keelt. Nooremates klassides (3 - 4 õppeaasta) aga määrati esimeseks võõrkeeleks saksa keel. Vene keele õpetamine jäeti 1923/24. õppeaastast alates eesti õppekeelele algkoolide õppeplaanist välja,¹³⁰ kuigi lastevanemate ja õpetajate soovi kohaselt oleks vene keelt pidanud õpetama vähemalt teise võõrkeelena. Esimese võõrkeelena tuli algkooli III - VI klassis õpetada saksa keelt ja teise võõrkeelena V - VI klassis inglise keelt. Kuna inglise keele õpetajaid oli vähe, lubati teise võõrkeele õpetamine neis algkoolides, kus vajalikud õppejõud puudusid, esialgu ära jätta.¹³¹

Mitte-eestikeelsetes koolides tuli õpetada eesti keelt III - IV õppeaastal neli tundi nädalas ja V - VI õppeaastal kolm tundi nädalas. VI õppeaastal pidid õpilased suutma oma mõtteid eesti keeles avaldada ja ka kirjalikult väljendada.

Matemaatika õppeprogrammis oli endisega võrreldes uuendusi. Aritmeetikat, geomeetriat ja algebrat ei tulnud õpetada eraldi, vaid nende eesmärgid ja meetodeid ühendades. Ülesanded pidid olema elulised, vastama loomulikkudele nähtustele ja olema ettevalmistuseks praktilisele tegevusele, IV õppeaastal tuli üle minna enam-vähem

¹²⁹ Samas, lk. 52.

¹³⁰ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 32, l. 91.

¹³¹ Riigi Teataja, 1923, nr. 83, lk. 617.

süsteemipärasele käsitlesele. VI õppeaasta peaülesandeks oli aritmeetika ja geomeetria kokkuvõtlik kordamine ja praktiline sissejuhatus algebras.¹³²

Joonistamise õpetamise eesmärgiks oli lapse igakülgne harmooniline arendamine, temas loomis- ja kujutlusvõime, tahtejõu ja esteetiliste tunnete kasvatamine. Käsitöö alal tuli õpetada savi voolimist, paberi- ja papi-, punumis-, puu- ja metallitööd ning majapidamist, tütarlastele ka riide- ja lõngatööd.

Laulmine pidi kasvatama lastes lauluarmastust, harima häält, arendama laulurütmi, meloodia, harmoonia ja dünaamika tundmist. Õppeprogramm sisaldas lastele jõukohaste rahvaviiside, eesti ja teiste rahvaste heliloojate laulude nimestiku. Võimlemine pidi noorsugu kehaliselt arendama.

Reaktsioonina tsaariajale, mil kool oli kiriku võimu all, tahtsid demokraatlikud haridustegelased kooli religioonist vabastada. Kuni 1923. aastani usuõpetust algkoolide ametlikus õppeplaanis ei olnud, 1920. aasta algkooliseaduse järgi võis usuõpetust õpetada lastevanemate soovil ja kulul vabatahtliku õppeainena enne või pärast kohustuslikke õppetunde kooliruumides. Osa lastevanemaid suhtus usuõpetuse õpetamisse ükskõiksest või eitavalt, näiteks Tallinnas ei õpetatud usuõpetust üldse tervelt 20 - 23 algkoolis.¹³³

1923/24. õppeaastast alates tuli usuõpetust vastava rahvahääletuse tulemusena hakata õpetama koolidele kohustusliku õppeainena riigi kulul. Õpilastele jäi ta vabatahtlikuks õppeaineiks. 1923. aastal kinnitatud algkoolide tunniplaani järgi õpetati usuõpetust I - IV klassini kaks tundi nädalas ja V - VI klassini üks tund nädalas.

Peeter Põllu koostatud usuõpetuse õppeprogramm oli üks osa Eesti kooli reformimisest. "Senise konfessionaalse usuõpetuse asemele oli võetud interkonfessionaalne, mis jättis kõrvale dogmad ja kõik selle, mis usundeid lahutas, käsitledes ainult seda, mis neid ühendas. Katekismus kukkus troonilt. Varem peeti ainuõigeks äärmiselt konservatiivset nn. ortodoksvoolu usuteaduses ja verbaalinspiratsiooni ehk tähekummardamist, mille järgi piibli iga sõna ja väljendus on püha, milles ei tohi olla vähematki kahtlust."¹³⁴

Mõnikord tuli usuõpetust õpetama hakata õpetajail, kes ise polnud usklikud. Kristlik rahvaerakond nõudis, et usuõpetajad oleksid kiriku liikmed ja ise usklikud. Usuõpetuse

¹³² Algkooli õppe- ja tunnikavad. Tallinn., 1921, lk. 22 - 26.

¹³³ TLA, f. 52, nim. 1, s. 73, l. 372 - 373.

¹³⁴ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. I, lk. 106, 107.

aluseks pidi olema ristiusk. Koolides, kus leidis mitmeusulisi, lubati õpilasi koondada usutunnistuslike rühmadena.

Õppetöö näitlikustamise nõue tõstatas teravalt esile õppevahendite küsimuse. Viimastega polnud koolid minimaalselgi määral varustatud. Tsaariaeg oli õppevahendite suhtes jätnud armetu pärandi. Üksnes linnades asuvates alghariduslikes koolides, kihelkonna- ja ministeeriumikoolides olid vähegi arvesse tulevad loodusloo, maateaduse ja füüsika õpetamiseks vajalikud näitlike õppevahendite kogud, suuremas osas algkoolides aga puudusid nad üldse. Täiesti puudusid õppevahendid Eesti ajaloos ja koduloos. Haridusministeeriumis koostati 1921. aastal koolidele vajalike õppevahendite nimekiri, kus need olid jaotatud kolme liiki. Esimest liiki õppevahendid tuli muretseda 1923. aasta alguseks, teist liiki 1925. aasta alguseks ja kolmas liik 1930. aastaks. Tartus asutati koolide õppevahenditega varustamiseks 1920.a. vastav töökoda. Tallinnas asutati õpetajate algatusel osaühisus "Töökool", mis pidi aitama õppevahendeid muretseda. Mõnes koolis valmistasid õpetajad õpilaste abiga iga õppevahendeid. Positiivseks sammuks oli ka Tallinna Pedagoogilise Muuseumi asutamine 1922. aastal. Muuseumi ülesandeks oli pedagoogilise raamatukogu muretsemine, eeskujulike õppevahendite konstrueerimine ja nende valmistamiseks töökodade asutamine, kursuste, loengute, näituste jne. organiseerimine.¹³⁵ Haridustegelase A. Jansoni juhtimisel kujunes see muuseum, mis oli sisuliselt pedagoogiline kabinet, eesrindlike õppemeetodite juurutajaks koolides. Kuna Tallinnas peeti ülemaalisi õpetajate kongresse ja aineõpetajate päevi, ei olnud muuseumil ainult kohalik tähtsus. Hiljem asutati pedagoogilised muuseumid ka Tartus ja Pärnus. Haridusministeerium asus otsima ka võimalusi õppevahendite muretsemiseks teistest Euroopa maadest, eelkõige sellistest õppevahendite valmistamise keskusena tuntud linnadest nagu Berliin ja Leipzig, kust juba 1920. a. osteti oma aja kohta suure summa eest mikroskoope, seinapilte, kaarte jm. Teine suurem ost toimus 2 a. hiljem Tallinnas korraldatud välismaa firmade õppevahendite näituselt ja seejärel 1923.a. Leipzigit, kust osteti üle 3000 kaardi. Järgnesid kontaktid ning õppevahendite ostud USA-st ja Rootsist. Vabariigi valitsus vabastas välismaalt ostetud õppevahendid tollimaksust.¹³⁶

¹³⁵ TLA, f. 1139, nim. 1, s. 10, l. 1.

¹³⁶ H. Kurm, ALgkooli materiaalbaas iseseisvas Eestis, lk. 41.

Sõjajärgseil aastail jättis koolide varustamine õppevahenditega siiski veel palju soovida, mille põhjusena ametlikus statistilises ülevaates märgiti "majanduslikku kehvust ja paljude asjaosaliste vähest huvi rahva alghariduse teostamise vastu". 1923/24. õppeaastal oli nii linnas kui maal terve rida koole, kus õppevahendid täiesti puudusid. Kõige halvemini olid koolid varustatud õppevahenditega botaanika (puudus kodumaa taimede herbaarium) ja mineraloogia alal. Ka anatoomia õppevahendid olid olemas vaid väikesel osal koolidest. Kõige paremas seisukorras olid koolid koduloo õppevahendite suhtes, need puudusid 13,8%-l koolidest, kuid täieliku koduloo õppevahendite komplektiga koole oli siiski ainult 5.2%.¹³⁷ Üldiselt olid linnakoolid paremini varustatud kui maakoolid. Vallanõukogud ja -valitsused hoolitsesid koolide materiaalse külje eest halvasti.

Järevalvega koolide õpetusliku ja kasvatusliku külje suhtes tegelesid 1920.a. määruse¹³⁸ põhjal koolinõunikud, kes valiti maakondade ja linnade omavalitsuste poolt haridusnõukogude ettepanekul. Koolinõunikke oli ette nähtud 27, nad pidid olema kõrgema üldise ja pedagoogilise eriharidusega ning vähemalt viie aastase koolitöö praktikaga. Koolinõunikud registreeris ametisse haridusministeerium, kelle üldise järelevalve all nad töötasid ja kellele nad aru andsid. Koolinõunikud polnud üksnes revidendid ja võimuesindajad, nagu olid seda tsaariaegsed rahvakoolide ja õpperingkonna inspektorid, vaid ka nõuandjad ja juhatajad, õpetajate ja teiste haridustegelaste instrueerijad. Nad olid sageli lektoreiks ja juhatajaiks õpetajate kursustel ja nõupidamistel, nende sulest ilmus hulk õpperaamatuid ja artikleid pedagoogiliste küsimuste kohta. Maakonna koolinõunikel tuli õppeaasta jooksul läb8i sõita 60 - 100 kooli, kontrollida ja nõustada mitusada õpetajat, anda näidistunde ja selgitada probleeme. Koolinõunike peamiseks ülesandeks oli õpetajate metoodiline abistamine, kuid ka uute õpikute soovitamine ja vanadele hinnangu andmine.

Haridusministeerium korraldas igal aastal koolinõunikkude päevi, et ühtlustada koolitöö juhtimist ja järelevalvet. Otseselt haridusministeeriumis töötas kolm haridusnõunikku, kelle ülesandeks oli sanuti koolide revideerimine ja instrueerimine, kuid ka õppeprogrammide koostamine, muutmine ja parandamine. 1931. aasta seaduse¹³⁹ järgi

¹³⁷ Eesti Statistika, 1925, nr. 43, lk. 9.

¹³⁸ Riigi Teataja, 1920, nr. 39/40, lk. 305, 306.

¹³⁹ Riigi Teataja, 1931, nr. 59, lk. 843 - 845.

kuulus haridusnõunikele kesk- ja kutsekoolide järelevalve ning koolinõunikele algkoolide järelevalve.

1919/20. õppeaastal ja ka järgnevail tunnistasid koolinõunikud õpetuse liiga raamatulikuks ja teoreetiliseks. 1923/24. õppeaastal väideti haridusministeeriumi aruandes koolinõunike andmete põhjal, et õppetöö viljakus kasvab järjekindlalt. Üksikute ainete metoodikas nenditi suurt mitmekesisust, kuid siiski väideti, et "koolitööst punase lõngana käib läbi uuenduspüüd, püüd läheneda töökoolile, üldse teostada uuema aja kooli nõudeid, ja kuigi ta igakord soovitavaid tagajärgi ei anna, - teatud värskust toob see kooliellu siiski".¹⁴⁰

Õppeedukus jättis aga paljugi soovida. 1922/23. õppeaastal lõpetas klassikursuse 72,5% algkooliõpilastest, teiseks aastaks jäeti samasse klassi 15,6% ja järelkatse määrati 11,9%-le. 1923/24. õppeaastal oli olukord pisut parem: klassikursuse lõpetas 76,2%, teiseks aastaks jäeti samasse klassi 15,9% ja järelkatseid määrati 7,9%-le algkooliõpilastest.¹⁴¹

Järeleksamid või -katsed algkooli ühest klassist teise üleviimisel tunnistati koolinõunike poolt mittesooovitavaks, seepärast püüti neid juhtumeid vähendada.

Enam kui 9/10 klassikursuse mittelõpetanuil oli põhjuseks nõrk edasijõudmine õppeaineis. Nõrga edasijõudmise põhjuseks oli aga sageli haigus.¹⁴² Kõige rohkem raskusi valmistas algkooliõpilastele matemaatika, seejärel emakeel ja võõrkeeled.

Õppeedukusele avaldas negatiivset mõju asjaolu, et neil aastail olid paljud õpetajad veel ilma vastava kutselise ettevalmistuseta. Nii oli 1922/23. õppeaastal 3833-st algkooliõpetajast 1046, s.t. 27,3% kutseta.¹⁴³ Mõnes maakonnas nagu Saare-, Lääne- ja Võrumaal, kutseta õpetajate arv isegi ületas kutsega õpetajate arvu.

Suur tähtsus oli õpetaja isiklikel omadustel, tema võimel teha lastele õppetöö huvitavamaks. Näiteks annab Minna Lepik oma algkooliõpetajaile järgmise hinnangu:

"1925. - 26. aastal avastasin õppimise võlu. Sel aastal tuli Tartu Õpetajate Seminarist Uniküla kooli kaks noort õpetajat.

Entusiastide kolmik - 23-aastane koolijuhataja Arnold Frants, pisut noorem õpetaja Emma Kruuse ja umbes nendeealine Julius Kõivumägi - muutis kooli lastele imede maailmaks.

¹⁴⁰ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 918, l. 30.

¹⁴¹ Eesti Statistika, 1925, nr. 43.

¹⁴² Eesti Demograafia. Vihk I, lk. 157 - 159.

¹⁴³ Kasvatus, 1924, nr. 10, lk. 304.

Ettenähtud õppeained said peagi läbi ja iga õpetaja lisas midagi enda poolt. Nii me õppisime Prantsuse revolutsiooni ajalugu, kuulsime üht-teist maailmakirjandusest, klassis loeti Tuglase "Merd" ja "Jumala saart", meil oli usuõpetuse asemel kombulusõpetus ja pärast tunde võis õppida inglise keelt. Saime teada, et maailmas on elanud Karl Marx, kes õpetas, et igaüks peab saama tasu nii palju, kui palju on ta loonud uusi väärtusi, [...]

Mina jäin sinna [kooli] ka pärast tunde õppima ja mängima. Elasin ligidal. Olin koolimajas hilisööni. Sel talvel oli Uniküla koolimaja minu päris koduks. Ma õppisin seal selgeks õppimise.

Niisuguse kooli iga oli aga üürrike. Kohalik kaitseliit hakkas nurisema. Valga koolinõunik muudkui kontrollis ja kontrollis Uniküla koolis. Kuigi õppetöö kohta midagi ei saadud öelda ja lastevanemad olid kooliga kõigiti rahul, pidi juhataja siiki kohalt lahkuma."¹⁴⁴

Kuidas eesrindlikud õpetajad suutsid ärata õpilastes huvi õppimise vastu, seda kujutavad värvikalt ka B. Areni mälestused:

" Minu poisikesepõlves pidas Karl Ader Tartu linna II algkoolis koolmeistriametit. Lõpetanud seminari, oli ta 1926. aastal meie koolis noorim õpetaja. Pikka ja sirget kasvu, tumeda kahupeaga, kõneles rinnahäälel ja tasakaalukalt/ Tema hääl polnud kunagi kriiskav, silmad ei välkunud vihaselt, ei näägutanud nagu mõned õpetajad. Manitses rahulikult ja rõhutatult. Selles oli omajagu võlugi, mis sundis manitsetavat kuulama ja tegema räägitavast vastavaid järeldused. Tavaliselt aitas meie ulakuste jahutamiseks tema pilgust.

Kohe alguses hakkas Karl Ader meie emakeele puhtuse eest võitlema. Õpilastel on kombeks keelt omamoodi maitsetult moonutada. Raha asemel öeldi negli, kooliteenijaid kutsuti vaskadeks.

Olime aguli kehvade perekondade poisid, kriukaid ja vigureid täis. Kerge õpetajatel meiega ei olnud. Meil, viienda klassi poistel, ei olnud sel ajal mingisuguseid huvialasid. Talvel oli üks igavene tuupimine ja suvel karjasepõli.

Kui meilt küsiti, kelleks tahame kord saada, siis suurem osa vastas, et põllumeheks või voorimeheks, sest need mehed said hobustega palju sõita. Autosid oli vähe ja traktorist polnud ma veel midagi kuulnud. Sõna "raadio" hõljus meie teadvuses ähmaselt. Ainukeseks

¹⁴⁴ M. Lepik, Ühest kooliteest. - Noorte Hääl, 1965, 7. okt.

odavaks (siis kui ei lõhkunud jalanõusid ja riideid) meelelahutuseks oli sport. Selleks saime äratust võimlemistundides. Vabal ajal jõlkusime tänaval, kes müüs õhtuti "Postimeest", kes lõi aega muidu surnuks. Usinasti tiirlesime kinode reklaamivitriinide ümber, kuhu oli vaatamiseks pandud põnevaid ülesvõtteid filmidest. Kinno saime aga harva, sest piletid olid kallid. Oma rahakotiga pääsesime ainult kinno "Illusioon". See oli näotu laudadest lobudik Kivisilla juures. Poisid hüüdsid seda "varsakopliks". Filmid, mis siin jooksid, olid eranditult rõõvlitest ja kauboidest. Neid vahtisime nina vastu lina kolm seanssi ühtejärke, nii et lahkudes olid kaelad kõverad ja silma ees virvendas.

Kinos valitses suur korralagedus. Suvel pesitses siin must miljon kirpu. Ka rotte elutses kinos palju. Nagu valgus kustus, jooksid nad vastu jalgu ja ehmunud nõrganärvilised röögatasid metsikult filmi põnevamatel kohtadel.

Teatrist ei osanud me unistadagi. Meid ei viidud sinna kunagi, isegi kooli poolt mitte. Ühelgi poisil polnud kodus peale õpikute ja ema piibli muid raamatuid. Kui mõnel oligi, siis oli see ajalehest väljalõigatud põnevusjutt, mida omanik pisikese tasu eest ka teistele laenutas. Ilukirjanduslikke raamatuid nägime ainult "Postimehe" ja "Varraku" raamatukaupluse akendel.

Karl Ader õpetas meile looduslugu. Igal esmaspäeval kuulusid kaks viimast tundi temale. Kord viimases tunnis hakkas ta meile deklameerima. August Kitzbergi "Karjase kauplemist" kuulasime suud ja silmad pärani. Nii see asi meie vahel arenema hakkas. Tema luges ja meie kuulasime. Kui ta oma deklamatsioonid oli ammendanud, võttis ta ühel päeval portfelli hallikaanelise raamatu. Kaanelt sain lugeda, et see oli ajakiri "Looming". Ma ei teadnudki, et niisugust ajakirja ka trükitakse. Sealt alustaski ta meile lugemist. Muidugi toimus see patuga kahasse. Oleks koolijuhataja Koch sellest haisu ninna saanud, ega siis oleks Adral see asi hästi lõppenud.

August Gailiti novellid "Viimne romantik", "Libahunt", "Punased hobused", neid kõiki mäletan tänaseni, olgugi et nelikümmend kaks aastat on sellest juba möödunud. Need novellid olid meile uudsed oma stiililt, selliseid polnud varem kuulnud. Adra hää, tema tagasihoidlik miimika, tema kiire ümberkehastumine oli meile samuti uudne. Meie, kolmkümmend üheksa võrukaela vahtisime võlutuina tema suule, jälgisime tema liigutusi ja kuulasime hiirvaikselt. Kui tund lõppes ja Karl Ader klassist juba lahkunud oli, alles siis ärkasime. Olime nagu muinasjutumaalt naasnud. Kooliruumidest lahkuti vaikselt, ei kisa

ega tõuklemist nagu tavaliselt. Isegi kõige suuremad kraaklejad näisid tundmatuseeni muutunud olevat, vähemalt selleks päevaks.

Karl Adra loodud hetked, kus ta suutis meid välja kiskuda argipäeva hallusest, olid nagu valguskiir, mis hakkas meie sisemuses uuristama ja äratas meis huvi teatari ja kirjanduse vastu. Tekkinud huvi rahuldamiseks oli vaja raha, selle saamiseks sai paljud vabad hetked mingisuguse juhusliku töö peale kulutatud ja süda kõvaks tehtud maiustuste vastu. Olime hakanud mõistma, et peale virelemise on maailmas ka midagi paremat.

Võidakse küsida, et kas meie õppeedukus, eriti loodusõpetuses, niisuguse jumalavallatu kõrvalhüppe puhul ei kannatanud? Mitte sugugi. Poisid õppisid Karl Adra tundides nagu noored teadusmehed. Kui korralikud olid meie loodusloovihikutes värvilised joonistused. Milliseid toredaid herbaariume, igasuguseid seemnekogusid ja muud osati teha. Need ületasid isegi õppevahendite taseme, mis klassi toodi.

Karl Ader mõistis anda seda, mida inimene vajas peale elu seeshoidmise. Ta juhatas kätte tee ilu ja teadmiste juurde. Seda oskavad vähesed.”¹⁴⁵

Aastal 1928 kehtestati uued õppeplaanid ja -programmid. Nii 1921. aasta kui 1928. aasta õppeprogrammi 6-klassilistele algkoolidele oli koostanud tolle aja parim metoodik, Võru Õpetajate Seminari direktor Johannes Käis.¹⁴⁶ 1921. aasta õppeprogrammid olid hilisemate hinnangute järgi liiga ulatuslikud, sest arvati, et emakeelses koolis jõuavad õpilased omandada teadmisi ja oskusi märksa suuremas ulatuses kui varem võõrkeelses koolis. Selgus aga, et õpilaste võimetel on omad piirid ja õppeprogramme tuli kärpida.¹⁴⁷ Emakeele tundide arvu aga suurendati kõikides klassides (kokku 31 nädalatunnilt 1921. aasta õppeplaanis 42 nädalatunnile 1928. aasta õppeplaanis).

Nüüd diferentseeriti mõningal määral linna- ja maa-alkoolide õppeplaanid (vt. tabel 19). Maa-alkoolides suurendati pisut emakeele, matemaatika ja loodusõpetuse tundide arvu, linna-alkoolides seevastu joonistamise ja võimlemise tundide arvu. Maakoolides algas õppetöö sügisel hiljem ja lõppes kevadel varem kui linnakoolides, ning õpilaste õppeedukus oli seal mõnevõrra madalam.

¹⁴⁵ B. Aren, Ühest rahvaalgustajast [Näitlejast ja pedagoogist Karl Ader'ist]. Sirp ja Vasar, 1968, 22. märts.

¹⁴⁶ Vt. lähemalt: K. Laane, V. Birk, Johannes Käisi elu ja pedagoogiline tegevus Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Trt., 1969, lk. 8 - 105.

¹⁴⁷ ERA, f. 1108, nim.. 3, s. 62, l. 35.

Algkooli esimese tähtsama ülesandena fikseeriti uues õppeprogrammis kasvatus. Üheski aines ei võinud olla eesmärgiks teaduslik-süsteemaatiline käsitlus. Kogu õppetöö algkoolis pidi keskustuma kodumaise aine ja olevikuelu küsimuste ümber, eriti alamates klassides.¹⁴⁸

Koduloole oli nüüd lisatud kõlblusõpetus ja kodanikuõpetus, mis pidi korvama eelmise õppekava puudused maailmavaate kasvatamisel. Kõlblusõpetust käsitleti I - III klassini seoses kodulooga, IV kuni VI klassini iseseisva õppeainena üks tund nädalas, kodanikuõpetust VI klassis üks tund nädalas. Seda õppeplaani muudeti juba 1930. aastal: kodanikuõpetus ühendati ajaloo ja kõlblusõpetus usuõpetusega, seega vähenes nädalatundide arv maa-alkkoolides 170-ni ja linnas 169-ni.¹⁴⁹ 1928. aasta õppeprogrammides ei olnud niipalju rõhku pandud teadmiste ja oskuste hulgale, kui nende elulähedusele, vastavusele laste võimetele. Oli rõhutatud kontsentratsiooni põhimõtet nii üldsihthide käsitlemisel kui ka üksikute õppeainete sisu määramisel. Algklassides soovitati teostada üldõpetust. Õppeprogrammide seletuskirjades anti kokkuvõtte kõigist didaktilistest ja metoodilistest lahendustest, milleni pedagoogiline mõte Eestis oli selleks ajaks jõudnud. Uued õppeprogrammid sundisid õpetajaid õppematerjali üle rohkem järele mõtlma ja oma metoodilisi oskusi täiendama.

Koduloo sihiks oli teritada lapse meeli ja arendada tema tähtsamaid vaimseid omadusi: vaatlus- ja kujutlusvõimet, fantaasiat, mõtlemist, tundeid ja väljendusvõimet.

Emakeele õpetamise ülesandeks oli anda õpilastele oma mõtete väljendamiseks ja ühiskeele mõistmiseks tarvilik sõnavara ning keele tundmine; arenemiskohaste ilukirjanduslike teoste tundmine; selge, kaasaalav ja ilmekas lugemine; iseseisev selge kõne- ja kirjaoskus; selge, korralik individuaalne käekiri.

Ajalooõpetamise kasvatuslikuks sihiks pidi olema "arendada ajaloolist meelt ja mõtlemist ühes põhjuslikkuse selgitamisega; äratada huvi ja armastust oma rahva ja tema ajaloolise saatuse ja püüete vastu; äratada tahet osavõtuks avalikust elust; kasvatada lugupidamist teistest rahvastest ning nende kultuurist; kasvatada riigikodanikku."¹⁵⁰ Teadmiste andmise alal pidi ajaloo õpetamise ülesandeks olema eesti rahva omapärase poliitilise ja kultuurilise arenemiskäigu kujutamine seoses elavate piltidega teiste rahvaste ajaloost ja tähtsamate

¹⁴⁸ Algkooli õppekavad. Tln., 1928, lk. 1.

¹⁴⁹ Riigi Teataja, 1930, nr. 67, lk. 814, 815.

¹⁵⁰ Algkooli õppekavad. Tln., 1928, lk. 5.

ajalooliste isikute tegevusest, niivõrd kui see vajalik eesti rahva ajaloo ja ta oleviku mõistmiseks. Lähemalt tuli vaadelda Vabadussõda, anda ülevaade Asutava Kogu tööst (maaseadus, avalike algkoolide seadus, põhiseadus), Tartu rahust ja kultuurilistest saavutustest Eesti Vabariigi ajal.

Matemaatika pidi andma kindla arvutamisoskuse neis piirides, mida määravad igapäevase elu tarvidused; tegelikus elus esinevate mõõtmis- ja arvutamisesannete kindla lahendamisoskuse; reaalse ruumi objektide tähtsamate geomeetriliste omaduste tundmise. Nüüd piirduti aritmeetika ja geomeetria küsimustega, sissejuhatuse algebrasse oli ära jäetud. Loodusõpetuse ülesandeks oli anda lapsele teadmisi ja oskusi, laiendada tema silmaringi loodusnähtuste mõistmiseks ja loodusjõudude kasutamiseks oma igapäevases elus ja ühiskonna teenistuses; inimese kehaehituse ja tegevuse tundmaõppimise kaudu viia lapsi isiklike ja ühiskondlike tervishoiunõuete mõistmisele ja teadlikule täitmisele. Eriti tähtsad olid aga loodusõpetuse kasvatuslikud ülesanded - põhjussidemete otsimise ja leidmisega arendada lapse tähelepanu, vaatlusvõimet ja järjekindlat mõtlemist; induktiivse tööviisiga kasvatada lapses maast-madalast töötahet ja tööoskust; väärtusliku õppematerjali valikuga valmistada last elule oma kodumaal ja oma rahva keskel ülesehitavaks tegevuseks; ilutunde ja kodumaa loodusarmastuse äratamisega viia laps vaikselt ja sügavale isamaa-armastusele. Rõhutati looduskaitse vajadust. "Armastus ja kaastundmus oleste ehk elusolevuste ja kõigi looduse-esemete vastu peab soojendama ka loodusõpetuse tunde..."¹⁵¹ Maateaduse õpetamine pidi kindlustama kodumaa ja kodumaaga sidemeid omavate välismaade majanduslike ja kultuuriliste olude tundmise; maal, vees, õhus ja taevavõlvil igapäevases elutegevuses vaadeldavate nähtuste mõistmise, kaardilugemise oskuse.

Võõrkeele õpetamise ülesandeks oli algelise praktilise keeleoskuse andmine kõnelemiseks, lugemiseks ja kirjutamiseks - alusena edaspidisele keeleõppimisele.

Osa koolitegelasi pidas kahe võõrkeele õpetamist algkoolis üleliigseks, sest suurel hulgal algkooli lõpetajail oli emakeele õigekiri ja matemaatika alged puudulikult omandatud. Juba 1926. aastal lõpetas haridusminister J. Lattik algkoolis teise võõrkeele õpetamise, 1928. aasta õppeplaani jättis esimesele võõrkeelele õpilastele vabatahtliku aina algkooli V ja VI klassis 'a viis tundi nädalas (varem algas võõrkeele õpetamine III õ.a.). Saksa keelt

¹⁵¹ Algkooli õppekavad. Tln., 1928, lk. 90.

lubati asendada inglise keelega. Paljud lastevanemad taotlesid vene keele õpetamist, eriti majanduskriisi aastail. Loodeti, et "kui ükskord piir lahti läheb siis oleks võimalik laial Venemaal leida teenistust". Tartu algkoolides toimus selles küsimuses 1930. aastal rida tormilisi lastevanemate koosolekuid. Võeti vastu vene keele õpetamist nõudvaid resolutsioone ja esitati Tartu linnavalitsusele mitu vastavasisulist märgukirja. Põhjendusena toodi ette, et vene keel kuulub "kolme kohaliku keele" hulka. Töö otsimisel tuli ju alati kokku põrgata "kolme kohaliku keele" s.t. eesti, vene ja saksa keele oskuse nõudmisega, eriti kaubanduse alal. Ka piirimaadel taotleti saksa keele asemel algkoolides vene keele õpetamist.

Algkoolide klassikomplektide koondamise tagajärjel kasvas liitklasside arv. Sellega seoses tekkis vajadus uuendada õppetöö metoodikat. Eesti Õpetajate Liidu pedagoogiline toimkond asus ette valmistama metoodilist käsiraamatut liitklassidele. 1931. aastal ilmuski J. Käisi toimetusel "Uusi teid algõpetuses", millest kujunes 11 köidet sisaldav raamatusari. Liitklassides õpetamiseks tuli paratamatult välja töötada vastav metoodika õpilaste iseseisvaks õppimiseks klassis. Kasutusele võeti nn. individuaalne tööviis kirjalike tööjuhendite näol.

Liitklasside arvu suurenemise tagajärjel olid õppetöö tingimused halvenenud, kuid siiski suutis õpetajaskond oma pingutuste tulemusena õppeedukuse langemist takistada. Kui 1928/29. õppeaastal klassikursuse lõpetasid 82,9% õpilastest, siis 1930/31. õppeaastal oli klassikursuse lõpetajaid 83,8%. Klassikursuse mittelõpetajaid oli vastavalt 17,1 ja 16,2%, neist järeleksami saajaid 2,1 ja 0,9%. Järeleksami saajate arvu langemine oli tingitud sellest, et maakoolides hakati vastavalt haridusministeeriumi määrusele järeleksamite määramist õpilaste klassist klassi viimisel piirama. Ametlik statistika märkis õpilaste klassikursuse mittelõpetamise peapõhjusena nõrka edasijõudmist (92%), väites et haigustel ja muil takistavaid põhjusil pole olulisemat tähtsust. Muidugi avaldas õppetöö edukusele mõju ka rahva raske majanduslik olukord, järgnevail majanduskriisi sügavseisus aastail langes ka õppeedukus: 1932/33. õppeaastal oli klassikursuse lõpetajaid 82,7% õpilastest, seega vähem kui eelnevail aastail. Raskeimaks õppeaineks õpilastele oli matemaatika,

teisel kohal nõrkade arvu poolest oli emakeel ja kolmandal kohal võõrkeel. Kokkuvõttes olid poisid tüdrukutest nõrgemad kõigis aineis (ka matemaatikas) ja kõigis klassides.¹⁵²

1934. aasta koolireform tõi kaasa muudatusi ka õppetöös. 1928. aasta algkooli õppeprogrammide suhtes leiti nüüd, et need ei rõhuta rahvusliku kasvatuse nõuet tarvilikul määral. Esialgu jäeti 1928. aasta õppeprogrammid siiski veel kehtima, kuid viidi neis läbi rida muudatusi.

Valitsuse määrusega 19. augustil 1934 viidi riigikaitseline õpetus ka algkooli V ja VI klassi ning tõsteti kõigis koolides selle tundide arvu poistel seniselt ühelt kahele tunnile nädalas. 1938. aasta määruse järgi tuli riigikaitsest õpetust teostada algkooli kõigis klassides seoses teiste õppeainetega ja noorsoo-organisatsioonide tegevusega või eri tundidel.¹⁵³

Ajajärgule iseloomulikult sagesid nüüd juhtivate riigi- ja haridustegelaste suunavad sõnavõttud kasvatusküsimustes. Koolielu juhtijad rõhutasid eriti ajaloo ja kodanikuõpetuse tähtsust. Nende ainete nädalatundide arvu suurendati algkooli V ja VI klassis endiselt 6 tunnilt 8 tunnile. Ajalooõpetuselt nõuti nüüd esijoones õpilaste kasvatamist rahvuslikus vaimus. Ajalooõpetuse tsentrumiks pidi saama Eesti ajalugu. Nagu tähendas koolinõunik M. Raud Pärnumaa õpetajate päeval juulis 1935 oma referaadis "Eesti ajalugu algkoolis" ei olevat algkooliõpilase mõistus veel sedavõrd arenenud, et ta oskaks ajalooliselt mõelda, et ta saaks jagu "puhtast ajaloolisest tõest". Seetõttu olevat ajalooõpetuse peamiseks ülesandeks kasvatamine, riigikodaniku vooruste ergutamine.¹⁵⁴ Kui seni oli ajalooõpikutes domineerinud üldajalugu, eriti Prantsuse suur kodanlik revolutsioon, siis nüüd tuli eriti välja tõsta Vabadussõda ja iseseisvuse saamislugu.

Uute õppeprogrammide ettevalmistamise ajajärgul nõuti muudatusi ka eesti kirjanduse õpetamisel. Emakeele kavades soovitati mõnede haridusnõunike poolt "välja jätta jutud, mis täis sotsiaalset kibestumistunnet, elupessimismi, vihaõhutamist raskes töös oleva endisaegse eestlase hinges sakslaste vastu".¹⁵⁵ Haridusministeeriumis väljatöötatud teesid koolinõunike päevaks nõudsid, et algkooliõpilastele määratud kirjandus olgu vaba elu varjupoolte kujutamisest. Lugemismaterjal olgu selline, mis rahvustunnet tõstab. Esinedes

¹⁵² Eesti Statistika, 1930, nr. 123, lk. 73 - 75; Eesti Statistika 1934, nr. 157, lk. 638.

¹⁵³ Riigi Teataja, 1938, nr. 63, lk. 1868.

¹⁵⁴ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 453, l. 244.

¹⁵⁵ Samas, s. 647, l. 95, 96.

V eesti keele õpetajate kongressil, rääkis haridusminister A. Jaakson isiklikult algkooli õppeprogrammide revideerimise vajadusest. Ta märkis emakeele õppeprogrammides "oma kurva mineviku või käesoleva aja sotsiaalse viletsuse kurtmist", selle asemel nõudis ta positiivsete tegurite esiletõstmist minevikust ja olevikust.¹⁵⁶ Selliste nõudmistega täitmisega oli raskusi, sest nii minevikku kui olevikku "positiivselt käsitlevaid" kirjandusteoseid leidis vähe. Eesti demokraatliku kirjanduse õpetamist ja tutvustamist ning selle mõju noorsoole ei suudetud ka sel perioodil koolidest täielikult kõrvaldada.

1935. aasta algul peetud usuteadlaste konverents nõudis oma resolutsioonis usuõpetuse muutmist õpilastele kohustuslikuks, usuõpetusele vähemalt kaks tundi nädalas, selle aine õpetamist pastorite poolt jms. Piiskop Rahamägi ja metropoliit Aleksander esitasid haridusministrile märgukirja, milles nõudsid usuõpetuse muutmist kõigile õpilastele kohustuslikuks. Ent seda sammu valitsus siiski ei astunud, sest kehtiva põhiseaduse § 11 järgi pidi Eestis olema usu- ja südametunnistuse vabadus.

Usuõpetuse tundide arvu suurendati algkooli V - VI klassis 1934. aastal seniselt ühelt tunnilt kahele tunnile nädalas (I - IV klassis õpetati juba varem kaks tundi nädalas). 1928. aastal algkoolide õppeplaani viidud kõlblusõpetus oli eriainaena välja jäetud juba 1930. aasta õppelaanist. Haridusministeeriumi korraldusega 22. septembrist 1933 tulid seni usu- ja kõlblusõpetusele määratud tunnid kasutada ainult usuõpetuseks.¹⁵⁷ Kirikutegelased nõudsid, et usuõpetaja olgu veendunud kristlane, kristliku kiriku liige. Mõningail andmeil seisis 8% usuõpetajaist väljaspool kirikut.

Vaimulikud nõudsid, et usuõpetuse revideerimine koolides antakse kiriku kätte. Kuid riik ja kirik olid vormiliselt lahutatud. Koolide järelevalve oli valitsuse tähtis ülesanne ning loovutada osa sellest järelevalvest eriorganisatsioonile ei tahetud. Piiskopi kirjale usuõpetuse revideerimise asjas vastati, et koolide järelevalvet teostatakse vastava seaduse alusel. Juhul, kui haridusminister peab seda tarvilikuks, siis määratakse üksikute ainete revideerimiseks vastavad eriteadlased, usuõpetuse revideerimiseks võivad need olla piiskopi poolt soovitatud vikaarid või teised usuteadlased.¹⁵⁸ Nii oldi kirikumeeste laskmisega kooli põhimõtteliselt nõus, kuid ainult riigivõimu kontrolli all.

¹⁵⁶ Kasvatus, 1937, nr. 1, lk. 58.

¹⁵⁷ ERA, f. 1108, nim. 3, s. 200, l. 237.

¹⁵⁸ Samas, s. 221, l. 18.

Alates 1934. aastast ei kuulunud võõrkeel enam algkoolide kohustuslike õppeainete hulka. Võõrkeelt võis õpetada algkooli V ja VI klassis kohalike omavalitsuste või lastevanemate kulul vabatahtliku õppeainena a' kolm tundi nädalas endise viie tunni asemel. Võõrkeele õpetamiseks tuli vähendada õppeplaanis näidatud tundide arvu maa-algkoolide V ja VI klassis emakeeles, joonistamises ja võimlemises igas aines ühe tunni võrra, linna-algkoolide V klassis loodusõpetuses ühe, tööõpetuse kahe, VI klassis usuõpetuses ühe ning tööõpetuses kahe tunni võrra. Kui võõrkeelte õpetamine oli võetud kooli kursusse, oli see kohustuslik kõigile vastavate klasside õpilastele antud koolis. Võõrkeele õpetamise luba kasutas 1934/35. õppeaastal 617 algkooli, kuna 343 algkooli loobus võõrkeele õpetamisest.¹⁵⁹ Õpetati enamasti seda keelt, mida õpetati võõrkeelena lähemas keskkoolis, s.t. inglise või saksa keelt. Järgnevail aastail õpetati võõrkeelt algkoolis väljaspool õppeplaani vabatahtliku ainenä ja ainult neile õpilastele, kes kohustuslikes ainetes rahuldavalt edasi jõudsid.

Võõrkeele ärajätmise arvel suurendati algkoolis matemaatika, loodusõpetuse ja tervishoiu tundide arvu.

Õppetöö järelvalve aparaati tsentraliseeriti. Kui koolinõunikud varem allusid omavalitsustele, siis 1934. aastal muudeti nad riigiteenijaks ja toodi haridusministeeriumi koolivalitsuse koosseisu. Koolide revideerimist koolinõunike poolt toimetati nüüd agaramalt kui varem.

1934. aastal korraldas Koolinõunike Ühing uurimuse, millised on algkoolilõpetajate teadmised, oskused, intellektuaalne, kehaline ja moraalne tase. Kõigis õppeainetes korraldati üleriiklik töö, mida juhtisid kõik koolinõunikud. Kokkuvõtted ilmusid brošüüridena 1935 - 36. a. pealkirja all "Eesti algkooli lõpetaja". Need uurimused näitasid algkooli lõpetajate rahuldavat taset kõigis ainetes, mis ei jäänud maha Lääne-Euroopa riikide tasemest, mõnes osas isegi ületas selle. Põhjuseks oli peamiselt õpetajate kaadri tugevnemine. Eriharidusega õpetajate küllus tingis nüüd kontrolli tähtsustamise varasema nõustamise asemel. Haridusminister A. Jaaksoni initsiatiivil toodi koolinõunikud 1937.a. suvel ministeeriumi otsealluvusse ja nimetati koolide inspektoriteks.¹⁶⁰

¹⁵⁹ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 849, l. 53.

¹⁶⁰ H. Rannap, Koolinõunikud Eesti hariduselus aastatel 1919 - 1940, lk. 64.

Ainekäsitlemise meetodid olid revideerimise andmeil lahkuminevad. Individuaalset tööviisi puhtal kujul kusagil ei esinenud. Üldiselt kalduti liigselt õpperaamatust kinni pidama. Osa koolinõunikke suhtus nn. kooliuuendustöösse eitavalt, olles arvamisel, et keskpärase õpetaja käes muutuvad uued meetodid tavaliselt vähe viljakaks.¹⁶¹ Metoodika-alast uuendustööd Eesti algkoolis õhutas ja juhtis Eesti Õpetajate Liit, kuna kooli juhtivad ametiasutused sellest enam-vähem kõrval seisisid.

1937. aasta sügiseks töötati välja uued algkooli õppeprogrammid ja -plaanid, mis kinnitasid 1934. aastal tehtud muudatused üksikute õppeainete osatähtsuse alal. 1938. aastal avaldatud õppeplaanist, mis oma põhiosas kehtestati juba 1937. aastal, oli iseseisva õppeainena välja jäetud kodulugu ja see ühendatud eesti keelega, kusjuures tundide arv jäi üldiselt samaks, mis eelmises õppeplaanis oli ette nähtud emakeelele. Koduloo koondamine leidis aset hoolimata tema kaitseks esitatud rohketest argumentidest. Kodulugu oli Eesti algkoolis progressiivseks nähtuseks, kooliuuendusliikumise tähtsaks koostisosaks.¹⁶²

Õpetuse korralduse põhimõtteid käsitledes märgiti programmide seletuskirjas, et "kogu õppetöö kontsentreerub kodumaise aine ja olevikuelu küsimuste ümber."¹⁶³ Kuigi õppeprogrammides esines õppematerjal õppeainete järgi, soovitati elavas õppetegevuses alati pidada sidet üksikute ainete vahel ning mitte püüda aine teaduslik-süsteemilise käsitluse poole. Algastmel võis töö toimuda üldõpetusena. Aine ulatuse ja ligema sisu määramisel soovitati arvestada lapse arengut, kooli ümbruskonda ja tegeliku elu nõudeid. Lähtuti põhimõttest, et algkooli ülesandeks ei ole ettevalmistus teistesse õppeasutustesse astumiseks, vaid algkooli õpilasi tuleb saata ellu. Algkool pidi õpilastele andma tegelikus elus vajalike teadmiste hulga ning arendama neis tulevasele riigikodanikule vajalikke omadusi. Eriti rõhutati tööarmastuse kasvatamist, õpilaste töötahet, tööharjumuste ja -oskuste arendamist,

Mil määral esitatud nõudmisi tegelikus koolitöös arvestati, see olenes õpetajast ja koolis valitsevast meelsusest. Algkooli õpetajaskond, kes oma rõhuvas enamuses oli

¹⁶¹ Samas, nim. 3, s. 647, l. 1 - 4.

¹⁶² Vt. lähemalt: A. Vallner, Kodulugu kodanliku Eesti koolides ja J. Käisi osa selle põhjendamisel. -- Rmt.: Nõukogude pedagoogika ja kool. V. Trt., 1969, lk. 45 - 55.

¹⁶³ Algkooli õppekavad. Tln., 1938, lk. 5.

demokraatlikult meelestatud, nägi ka pärast koolireformi algkoolis ühtluskooli esimest astet, ning püüdis virgutada kooli lõpetajaid edasi õppima. Töökust õpilastes kasvatati, kuid mitte selle eesmärgiga, et kasvatada ainult algkooliharidusega töolist, vaid töökat inimest üldse. Ka koduarmastust ja patriotismi kasvatati õpilastes.¹⁶⁴

1937/38. õppeaastast alates oli igas klassikomplektis ette nähtud nädalas üks tasu alla kuuluv klassijuhatajatund. Seda tundi tuli kasutada "õpilaste kavakindlaks kasvatuslikuks juhtimiseks ja õpilasingide töö korraldamiseks". Aasta möödumisel märgiti haridusministeeriumi aruandes, et klassijuhatajatunnid on andnud õpilaste kasvatamise alal häid tulemusi.

Klassikursuse lõpetas 1937/38. õppeaastal 81,3% õpilastest ja 1938/39. õppeaastal 82,7% õpilastest.¹⁶⁵ Võrreldes 1920. aastaga oli algkooliõpilaste õppeedukus kasvanud. J. Käisi arvates põhjustas õppetöö mitterahuldavaid tagajärgi kooli ja õpetajate ülekoormamine kõrvaliste nn. seltskonna- ja hoogtöödega, kooli välise korrastuse ühekülgne esiletõstmine, heade töö- ja õppevahendite puudus ja muu.¹⁶⁶

Õpikud. Koos õppeplaanide ja -programmide väljatöötamisega asuti ka õpperaamatute koostamisele. Vajadus eestikeelsete õpikute järgi oli suur, sest eestikeelse õppekirjanduse areng oli venestusajal kängu jäänud. Õpikuid koostasid haridustegelased ja õpetajad, nende väljaandmisega tegeles terve rida kirjastusi ("Loodus", "Noor-Eesti" jt.). Esialgu õpikute koostamiseks ja väljaandmiseks mingit keskset organit ei olnud. Sellealane tegevus arenes stiihiliselt. Koolides võeti tarvitusele õpperaamatud, mis olid just parajasti saadaval, ja kui ilmusid paremad, jäeti eelmised kõrvale.

1924. aastal kutsuti Haridusministeeriumis ellu õpperaamatute komisjon, kellele tehti ülesandeks õpikute läbivaatamine ja nende soovitamine koolidele. Komisjon laskis õpikuid retsenseerida. Sellega tegelesid peamiselt vastavate ainete tegelikud õpetajad. Põhiliselt peeti silmas õpiku vastavust kehtivale õppeprogrammile, kuid ka aine esitamise vastavust teaduslikele, pedagoogilistele ja metoodilistele nõuetele, keelt, stiili jm.

¹⁶⁴ A. Nurk. Algkool kodanlikus Eestis. -- Rmt.: Nõukogude pedagoogika ka kool. VI, Trt., 1972, lk. 28 - 30, 41 - 43.

¹⁶⁵ Eesti Statistika, 1939, nr. 217, lk. 619.

¹⁶⁶ J. Käis, Kuidas elustada loodusõpetuse käsitlust. Õpetajate Leht, 1939, 5. mai.

Haridusministeeriumi komisjoni juhatas Fr. V. Mikkelsaar, tema tööst kutsuti osa võtma ka vastavate erialade asjatundjaid (10).

Õpperaamatute komisjoni esimesel tööaastal (1924) vaadati läbi 29 õpikut. Neist anti soovitus 10-le, kuna 19 ei tunnistatud sobivaks.¹⁶⁷ Komisjoni otsus, ka soovitude andmata jätmine, ei sisaldanud mingit käsku ega keeldu nende raamatute tarvitamise kohta.¹⁶⁸

Tavaliselt oli ühes ja samas aines ning õppeaastal kasutamisel õpikuid mitmelt autorilt.

Algkoolides olid 1920. aastail enam-vähem üheaegselt kasutusel M. Kampmanni (Kampmaa), M. Nurmiku, J. Oro, J. Kuulbergi (Kallaku) ja V. Tammani aabitsad-lugemikud. Osa lugemikke kuulusid nn. universaallugemike tüüpi, milles peale ilukirjanduslike palade leidis ka reaallainelisi. Kooliuuenduslased pidasid M. Kampmaa lugemikke liig raskepärasteks ja vananenuiks. Oma lapsepärasuse poolest leidis hindamist M. Nurmiku 1920. aastal ilmunud "Eesti kooli esimene lugemik", mille sihiks oli "õpetada last vähehaaval kirjanduslikult mõtlema ja ilusa jutu või luuletuse üle rõõmu tundma, samuti "äratada lastes armastust kodukeele vastu". Eesti Õpetajate Liidu häälekandja "Kasvatuse" veergudel nimetati seda lugemikku "sünnimuseks koolikirjanduses".¹⁶⁹

1930. aastail ilmusid eelmistele lisaks E. Martinsoni (Murdmaa), R. Reimani, J. Käisi, V. Altkoa-H. Rajamaa jt. lugemikud. J. Käisi aabits-lugemik "Esimesed vaod" oli määratud I ja II õppeaastale. See oli ainulaadne lugemik selle poolest, et tihedas seoses lugemispaladega anti keelelisi harjutusi ja iseseisvaid töid loetud palade sisusse süvenemiseks. E. Murdmaa ja R. Reimani lugemikud V ja VI õppeaastale püüdsid pakkuda kunstiväärtuslikku algupärast ilukirjandust.

Õpikute liig sagedane vahetamine ja lastevanemate rahulolematuse põhjustas 1930. aastate lõpul õpikute standardiseerimise taotluse. 1937. aasta andmeil oli näiteks Tallinna algkoolides kasutusel üheksa eri autori lugemikud, Viljandis 6-lt, Haapsalus 6-lt, Saaremaal 8-lt eri autorilt, jne.¹⁷⁰ Osa koolitegelasi ja Eesti Kirjastuste Liit ei pooldanud standardiseerimist, sest ainulubatavad õpikud kõrvaldanuks võistluse õpikute vahel ja järelikult nende paremaks muutmise stiimuli. Oli olemas haridusministeeriumi 1934. aasta

¹⁶⁷ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 277, l. 133, 134.

¹⁶⁸ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 749, l. 117.

¹⁶⁹ Kasvatus, 1920, nr. 8 - 9, lk. 273.

¹⁷⁰ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 822, l. 3, 16, 41, 47, 79, 80, 86.

määrus, mille järgi tarvitusele võetud õpikut kool ei võinud vahetada varem kui 4 - 5 aasta pärast. Selle määruse täpne täitmine takistanuks nagu nii liiga sagedast õpikute vahetamist. Tartu Õpetajate Seltsis leiti, et Eesti õpperaamatud kuuluvad parimate hulka kogu Euroopas, milline edu polnuks mõledav standardiseerimise printsiibi kehtimisel.¹⁷¹

Haridusministeeriumi koolivalitsuse komisjon asus 11. detsembril 1937 seisukohale, et uute õpikute kaootilist kirjastamist on nende stabiilsemaks ja odavamaks muutmise eesmärgil vaja tõkestada. Ent kuna standardiseerimise tulemusi ei või ette näha, tuleb esialgu katseks standardiseerida ainult mõned õpperaamatud. Peeti vajalikuks koostada eesti keele ühine lugemik algkooli V ja VI klassi ning progümnaasiumi I ja II klassi jaoks. Vastav käsikiri pidi olema trükivalmis 1938. aasta 1. maiks.¹⁷²

Koolide peainspektori J. Aaviku soovitusel 12. septembrist 1938 tuli ainulubatavana võtta tarvitusele J. Parijõe, G. Reiali, A. Vaigla "Eesti koolilugemik" V ja VI õppeaastale (Kirjastus O/Ü "Kultuurikoondis", 1938). Mõlema lugemiku sisu oli Haridusministeeriumi ja koostajate poolt hoolikalt valitud ning vastas täiesti õpperaamatute tarvitusele võtmise korralduses esitatud nõuetele.¹⁷³

Emakeelne kool stimuleeris uute eesti keele kooligrammatikate ilmumist, kuid esialgu ei saanud need positiivseid hinnanguid. Haridusministeeriumi poolt oli soovitatud A. Ploompuu "Lauseõpetus algkoolidele". Hiljem olid üldiselt kasutusel F. Puusepa "Keelelisi harjutusi", "Eesti keele grammatika koolidele" ja "Kirjakeele algmeid", samuti M. Meose "Vaatlusi ja harjutusi õigekirja õppimiseks", H. Jänese ja P. Parlo "Eesti keele grammatika ja harjutustik", R. Reimani "Kirja tööraamat" (V ja VI õ.a.) ning J. Käisi emakeele töövihikud.

Usuõpetuse alal olid 1920. aastail soovitatud E. Tennmanni usuõpetuse lugemikud, mida kaunistasid E. Viiralti illustratsioonid. Kordaläinud tööna hinnati ka J. Kõpu ja J. Järve "Usuõpetuse lugemikku algkoolidele" (1924), mida soovitati õpetajaile käsiraamatuks ja õpilastele koduseks lugemikuks.¹⁷⁴ 1937. aasta andmeil oli algkoolides üldiselt kasutusel J.

¹⁷¹ J. Käis, Õpperaamatute vahetamisest ja standardimisest. Postimees, 1936, 7. dets.

¹⁷² ERA, f. 1108, nim. 4, s. 816, l. 33.

¹⁷³ Samas, s. 827, l. 163.

¹⁷⁴ Kasvatus, 1926, nr. 11, lk. 335, 336.

Luuri ja A. Grünbergi "Piiblilugusid väikestele" (I, II õ.a.), "Piiblilugusid algkoolidele" (III, IV õ.a.) ja "Usuõpetus algkoolidele" (V, VI õ.a.).¹⁷⁵

Koduloo valdkonnas ilmus õpetajate abistamiseks esimesena S. Sütti "Kodulugu" kolmes erivihikus (I - III õ.- a.). Neid hinnati kui vanema õpetaja koduloo tundide konspekti nooremaile, ent leiti, et Sütt pole veel täiesti vabanenud endise nn. sõnakooli mõjust.¹⁷⁶

Saksa keelest tõlgiti J. Kühneli "Moodne vaateõpetus ehk kodulugu" (1921), millel oli "koduloo õpetamise alal põhjapanev tähendus", kuid temas puudus Eesti olude tundmine.¹⁷⁷

Palju tegi koduloo olemuse selgitamiseks ning koduloo metoodika rajamiseks J. Käis, kelle esimene pikem kirjutis koduloost ilmus 1924. aastal koguteoses "Teel töökoolile" I. Ilmus rohkesti mitmesuguseid raamatuid, artikleid, vaatlusvihikuid, tööjuhatuste kogumikke saatematerjale jne. paljudelt autoritelt, mis kõik hõlbustas koduloo õpetamist.

Palju õpikuid anti välja matemaatika alal. Esialgu ei vastanud enamik neist metoodiliselt ja sisuliselt nõuetele ning algkooli õppeprogrammidele. Metoodiliselt hästi läbitöötatuks hindasid arvustajad I - V õppeaasta jaoks ette nähtud K. R. Veski ja J. Grünthali "Aritmeetiliste ülesannete kogu", milles oli ilmas peetud uuendusvoolusid matemaatika õpetamises. Nii näiteks olid juba kolmandal õppeaastal sisse toodud võrrandid ja protsendid ning neljandal õppeaastal võrrandeid juba pikemalt käsitletud, samuti antud astme, juure ja logaritmi mõiste. Kolme esimese õppeaasta raamatud moodustasid ülesannete kogu, neljanda ja viienda õppeaasta õpikutes sisaldus süstemaatiline aritmeetika kursus ühes ülesannetega. Hea hinnangu osaliseks sai ka H. Veidermanni ja Chr. Brülleri "Väike arvaja" (1922), mida koolidele soovitati nii aritmeetika ülesannete kogu kui ka geomeetria algteadmiste poolest. Raamat leidis head vastuvõttu ja aitas tublisti kaasa matemaatika õpetamise huvitavamaks tegemises ja elustamises.

Haridusministeeriumi õpperaamatute komisjoni poolt läbi vaadatud ja algkoolidele 1925. aastal soovitatud õpikute nimekirjas leidsid H. Veidermanni, Chr. Brülleri, J. ja E. Kuulbergi (Kallaku), A. Maramaa ja F. V. Mikkelsaare matemaatika õpikud.¹⁷⁸

¹⁷⁵ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 822, l. 16, 28, 80; s. 826, l. 80, 86.

¹⁷⁶ Kasvatus, 1922, nr. 4, lk. 52.

¹⁷⁷ Samas, lk. 53.

¹⁷⁸ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 749, l. 84.

1920. aastate keskpaiku jõuti arusaamisele, et 1921. aasta algkooli õppeprogrammid kui kõrgete aadete, suure vaimustuse ja energia hiigla pingutuste ajajärgu looming on nähtavasti oma aja ära elanud. Neljandal üleriiklikul matemaatika-, füüsika- ja kosmograafia õpetajate kongressil (1925) moodustatud komisjon töötas välja uue matemaatika õppeprogrammi projekti, milles nõuti, et matemaatika õpetamine algkoolis ei tohi endale seada algkooli üldeesmärgist kõrgemale ulatuvaid sihte, tuleb välja jätta küsimused, millel pole rakendust igapäevases elus ja mis nõuavad arenenud abstraherimisvõimet, ülesanded peavad vastama õpilaste vanuse- ja arenguastmele.¹⁷⁹

Induktiivse-praktilise meetodi propageerimise oli teeneid Fr. V. Mikkelsaarel. Tema õpikute sari "Algkooli matemaatika" vastas moodsa pedagoogika, didaktika ja metoodika nõuetele. Aine oli seostatud õpilaste eluga, oli silmas peetud laste huve ja isetegevust.¹⁸⁰ Fr. V. Mikkelsaare õpikud olid hea levikuga ja neid hinnati kiitvalt.

Ka J. Kuulbergi, E. Kuulbergi ja E. Martinsoni "Elavad arvud" püüdis rajada matemaatika algõpetust lapse elamustele, lähtudes lapsele tuttavast ümbrusest. J. Kuulberg oli 1928. aastal algkooli matemaatika õppeprogrammi koostaja. J. Nuudi hinnnagu kohaselt andsid "Elavad arvud" pildi kodumaa elust ja oludest, kasvatades lapsest tulevase kodaniku, kes teadlikult suhtub praktilise elu sotsiaalsetesse probleemidesse. "Selle oma tendentsiga jõuab kõne all olev raamat kõige moodsamate välismaa kooliraamatutega ühele järjele, maha jättes iganenud traditsioone, kus aritmeetika ülesannete kogu opereeris peaaegu ainuüksi matemaatilise kombinatsioonivõime arendamiseks väljamõeldud pseudoeluliste fiktsioonidega."¹⁸¹

1930. aastail hakkasid hindamiskriteeriumid ilmselt muutuma. Tõusis esile A. Kasvandi ja J. Langi õpikute sari "Väike matemaatika" I - IV klassile, mis leiti olevat selge süsteemiga, hea metoodiliselt, ülimalt suuteline kontsentreerima õpilaste tähelepanu arvudele."¹⁸²

1937. aasta andmeil olid algkoolides kasutusel A. Kasvandi ja J. Langi "Väike matemaatik", J. Kuulbergi jt. "Elavad arvud", Fr. V. Mikkelsaare "Algkooli matemaatika",

¹⁷⁹ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 749, l. 84.

¹⁸⁰ J.M. Mõtteid ja märkusi "Algkooli matemaatika õppekava projekti puhul". Kasvatus, 1926, nr. 3, lk. 81, 82.

¹⁸¹ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 788, l. 35.

¹⁸² Samas, s. 765, l. 274.

A.Oengo-Johanson ja Chr. Brülleri "Väike arvutaja", J. Käisi ja A. Budkovsky matemaatika töövihikud, A. Maramaa matemaatika ülesannete kogu jm.

Seoses õppeprogrammide muutmisega ilmusid 1930. aastate teisel poolel A.Kasvandi, J. Langi ja O. Paasi matemaatika õpikud algkooli V ja VI õppeaastale ning vastasid ka progümnaasiumi I ja II õppeaastale. Nende õppeaastate matemaatika õpikud kuulusid standardiseerimisele, milleks mainitud autoritega sõlmiti leping.¹⁸³

Koduloo järjena algas IV õppeaastal loodusõpetus. 1922.aastast alates hakkas ilmuma P. Kogermani, H. Männiku ja L. Mahlsteini "Loodusõpetus" IV - VI õppeaastale.

Üks viljakamaid õppekirjanduse autoreid ka loodusõpetuse alal oli J. Käis, kellelt hakkasid 1926. aastast ilmuma "Loodusesõbra vaatlusvihikud". Selles seerias ilmus neli erinevate ülesannetega vaatlusvihikut kodukoha loodusest ja ilmavaatlustest. J.Käisi arvates oli loodusõpetuse kasvatuslikest eesmärkidest kõige olulisem vaatlusvõime arendamine ja vaatlustele rajatud iseseisev töö.¹⁸⁴ Raamatus "Uusi teid algõpetuses" III (1932) ja IV (1934) ilmus J. Käisi "Loodusõpetus", mis sisaldas tööjuhatusi iseseisvaks individuaalseks tööks ja kergendas õpetajate tööd eriti liitklassides.¹⁸⁵

1929. - 1930. aastail ilmus esimene trükk J. Langi, A. Parise, V. Peedi ja G. Reiali õpikute sarjast "Väike looduse sõber" I - III (IV - VI õppeaastale). 1937. aasta andmeil oli see algkoolides üldiselt tarvilusel. Ent kasutati ka P. Kogermani, E. Kilksoni, H. Riikoja, J. Pordi ja A. Kepi "Loodusõpetust" ning J. Käisi loodusõpetuse tööjuhatusi.

Maateaduse valdkonnas töötati esialgu ümber tsaariajal koostatud õpperaamatuid (J. Jürgens jt.). Sammukese edasi oli S. Sütti ja D. Koppeli sari "Maateaduse õpperaamat" IV - VI õppeaastale (1922 - 1923), mis vastas õppeprogrammidele ja laste loomulike arengutasemele. 1925. aastal ilmus neilt "Kooli atlas", 1927 - 1929. aastal "Avaras maailmas" III - V, lisaks maateaduse ülesannete kogusid, kontuurkaarte jm.

Algkooli maateaduse programmid nõudsid lähtumist kodumaast Eestist, maastikuliste üksuste esiletoomist, õpilaste isetegevusest ja praktilisi töid. Mitte kõik ilmunud õpikud ei saanud positiivse hinnangu osaliseks. Näiteks A. Lehti "Läbi viie mandri" (1934) puhul

¹⁸³ Samas, s. 816, l. 61.

¹⁸⁴ J. Eilart, Johannes Käis loodusõpikute metoodika ja koolifenoloogia rajajana. -- Rmt.: Koolile pühendatud elu. Tln., 1985, lk. 69.

¹⁸⁵ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 802, l. 263.

leiti, et üksikute riikide kirjeldus on selles šablooniline, ei võrrelda kodumaaga, õpik ei arenda kaardilugemise oskust ega virguta õpilaste isetegevust.¹⁸⁶ Tervet algkooli maateadust haarav õpperaamatute sari ilmus E. Markuse ja A. Partsi sulest, mida hinnati õppeprogrammidele vastavaiks.¹⁸⁷ Nende autorite õpikud ilmusid 1930. aastail kordustrükkides ja said positiivseid hinnanguid, näiteks A. Partsi "Maateaduse töö ja õpperaamat" algkooli IV klassile tõi iga peatüki algul õpilast iseseisvale tööle rakendavaid küsimusi ja ülesandeid, et õpilane ise leiaks vastuse oma vaatluste, kaardi, jooniste ja piltide põhjal. Kodumaa vaatlemisel püüti selgitada põhjuslikke seoseid looduslike tingimuste ja inimeste majandusliku tegevuse vahel.¹⁸⁸

Sarja "Uusi teid algõpetuses" lisades ilmusid J. Käisi ja B. Rea koostatud maateaduse tööjuhised, mille koostamisel oli silmas peetud tarvitusel olevaid õpperaamatuid (S. Sütt, D. Koppel, E. Markus ja A. Parts).

Algkoolidele määratud ajalooõpikuist oli esialgu kasutusel J. L. Jürgensi "Ajalugu rahvakoolidele". Selle I osa (vana- ja keskaeg) ilmus 1918. aastal ja II osa (uusaeg) 1920. aastal. See oli peamiselt poliitilise ajaloo käsitus, mis sisaldas külluses fakte ja sündmusi. Puudus elav jutustus, kujukus ja piltlikkus. Viimase suhtes oli parem J. Sitska "Ajaloo algõpetus" (vana-, kesk- ja uusaeg).¹⁸⁹ Teistest paremaks peeti ka M. Kampmanni (Kampmaa) "Eesti ajalugu". Üldiselt aga olid algkoolide ajalooõpikud iganened, ei vastanud õppeprogrammidele ja uuematele metoodilistele nõuetele.

1925. aastal ilmus J. Adamsoni "Eesti ajalugu algkoolidele", mis leidis eelnevaist paremat vastuvõttu. 1929. aastal ilmus temalt "Jutustusi kodumaa ajaloost" algkooli IV õppeaastale ja "Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga" algkooli V õppeaastale (1929) ning sama algkooli VI õppeaastale (1930).

1928. aasta uued õppeprogrammid nõudsid ajaloo alal sissejuhtava ajalookursuse kodukohastatud episoodilist, novellistlikku käsitlust. Kooliuuenduslikku suunda jälgis Jüri Parinbaki (Parijõe) algkooli IV klassile kirjutatud "Möödunud ajad jutustavad" (1931), milles ajalooline aines oli põimitud autori enda loodud piltlikesse lastepärasesse

¹⁸⁶ ERA, f. 1108 nim. 4, s. 803, l. 3 - 8.

¹⁸⁷ Samas, s. 780, l. 131.

¹⁸⁸ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 819, l. 20 - 24.

¹⁸⁹ J. Adamson, Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. Kasvatus, 1924, nr. 3, lk. 72.

jutustusisse. Juba varem oli seda meetodit oma algkooli õpikuis katsetanud J. Adamson, kuid vähem õnnestunult ja mitte järjekindlalt. J. Parijõe isikus ühinesid kogenud pedagoog, otsiva vaimuga metoodik - kooliuuenduslane ja andekas noorsookirjanik. Tema nõrgemaks küljeks oli ajaloolise materjali ebapiisav tundmine, esines eksimusi ajalooliste tõsiasjade vastu.¹⁹⁰

Järgnevalt ilmus J. Parijõe ja Toomas Adamsoni (Algma) "Möödunud ajad jutustavad" II algkooli V klassile ja III algkooli VI klassile. Eesti ajaloo osas oli neis rohkesti esitatud ka õpilaste arenemistasemele kohandatud allikmaterjali. Need õpikud pälvisid üldise positiivse hinnangu. "Eriti kordaläinuks tuleb pidada Eesti ajalugu käsitlevaid peatükke. Nii muistne iseseisvuse aeg kui ka ordu aeg ja selle langus on kujutatud vastavalt uuematele uurimustele sel alal. [...]. Metoodiliselt huvitavalt ja hästi läbitöötatud raamat, õppekavale ja seletuskirjale vastav, ta on kohane V klassi õpilaste arenemistasemele, kooskõlas moderni ajalooteaduse seisukohtadega ja annab hästi edasi üksikute ajastute vaimu" - kirjutas V klassi õpiku kohta haridusministeeriumi poolt määratud ametlik retsensent E. Susi.¹⁹¹

T. Algmalt ilmus "Tööjuhatusi ajaloost" algkooli IV, V ja VI klassile. Need olid mõeldud õpetajate abistamiseks mitmekomplektilistes klassides õpilaste iseseisvale tööle rakendamisel. Käelise tegevusena esines pea igas tööülesandes kaardikavandite valmistamine ja täiendamine.

1937. aasta andmeil olid algkoolides üldiselt kasutusel J. Parijõe ja T. Algma, kuid ka J. Adamsoni ajalooõpikud. Kodanikuõpetuse alal olid levinud R. Rägo "Kodanikuõpetus algkoolile" ning J. Parijõe ja T. Algma "Noor kodanik", mis andsid algkooliõpilastele tarvilikke teadmisi kehtiva ühiskondliku ja riikliku korra ning kodaniku õiguste ja kohustuste kohta.

Võõrkeeltest õpetati algkoolides põhiliselt saksa keelt. Üldiselt oli kasutusel H. Pezoldi "Saksa keele õpperaamat" Eesti algkoolidele ning E. Mitti ja E. Jaanvärgi "Deutsches Lehr- und Lesebuch". Nende autorite õpikud ilmusid paljudes trükkides ning neid muudeti vastavalt õppeprogrammide arengule. Inglise keele õpetamiseks kasutati algkoolides M. Kreutzbergi "Inglise keele õpperaamatut".

¹⁹⁰ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 787, l. 115 - 120.

¹⁹¹ Samas, s. 790, l. 38, 39.

Laulmise õpetamisel oli esialgu kasutusel V. Tammani "Kooli laulmise raamat", A. Kappi "Koolilaste laulud" ja A. Kasemetsa "Muusika algõpetus". Järgnevalt ilmus V. Tammani ja J. Aaviku "Laste laul" I (1925) ja II (1926) I - IV õppeaasta jaoks. 1930. aastail lisandusid A. Spirke "Algkooli lauluvara" (1932) I - VI õppeaastale, R. Pätsi "Lemmiklaulik" ja "Laulmisõpetuse töövihik". Üldiselt olid kasutusel J. Aaviku, R. Pätsi, T. Vettiku ja V. Tammani "Leelo" ning J. Aaviku ja V. Tammani "Kooli leelo".

Asuti kooliraamatukogude rajamisele, milleks saadi haridusministeeriumilt toetussummasid. Eesti Õpetajate Liidu pedagoogikatoimkond ja haridusministeerium koostasid koolidele soovitatavate kirjandusteoste nimekirju. Need sisaldasid ajakirju nagu "Laste Rõõm", "Lasteleht" jt., A. Kitzbergi, A. Saali, E. Bornhöe, J. Järve, E. Aspe, E. Vilde, J. Lattiku, O. Lutsu, J. Mändmetsa, A. Kivi, J. Aho, Z. Topeliuse, F. Molnari, J. Verne, W. Scotti, M. Twaini, R. Kiplingi, F. Cooperi, P. Lotti jt. teoseid. EÕL püüdis vastukaaluks väärtusetule ajaviitekirjandusele välja anda väärtuslikku noorsookirjandust. Alates 1925. aasta lõpust kuni 1929. aastani andis EÕL välja noorsooajakirja "Noorusmaa", mis oli määratud murdeealisele noorsoole. Üldse ilmus EÕL kirjastusel tema tegevuse vältel peale "Noorusmaa" 34 noortele määratud raamatut, neist 14 algupärandit ja 20 tõlget, Teoste valimisel peeti silmas, et need tööd arendaksid noorsoo rahvaste vastastikuse mõistmise, koostöö ja rahuaateid.¹⁹²

Õpetajate initsiatiivil hakati raamatute muretsemiseks kasutama koolipidudest laekuvaid summasid. Otsustavalt aitas olukorda parandada raamatuaasta, mil algkoolid said juurde palju vajalikku kirjavarat. Ka Haridusministeerium suurendas majanduskriisi möödudes summasid koolide raamatukogude jaoks. 1937/38.a. puudus raamatukogu vaid 25 väiksemal koolil.¹⁹³

Noorsooorganisatsioonid algkoolis. Noorsoo kasvatamisega tegelesid ka noorsooorganisatsioonid. 1937/38. õppeaasta andmeil oli algkoolides organiseeritud 47%, kutsekoolides 54% ja keskkoolides 66% õpilastest.¹⁹⁴ Kui keskkoolides huvituti peamiselt vaimseid ja kultuuripoliitilisi sihte taotlevaist ühinguist, siis algkoolides oli esiplaanil noorte kasvatamine mängu abil.

¹⁹² E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk. 259, 260. Käsikiri Eesti Pedagoogika Muuseumis, s. 10576.

¹⁹³ Eesti Statistika. 1939, nr. 12, lk. 176.

¹⁹⁴ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. II. Stockholm, 1965, lk. 188.

Algkoolides olid mõjukamad skautide ja noorkotkaste organisatsioonid. Skautlus jõudis Eestisse 1916 - 1917 aastal, mil Anton Õunapuu poolt asutati esimene skaudirühm Tallinnas. 1919. aastal asutati Tallinnas ka esimene gaidirühm. 1920. aastal algas skautlikus liikumises kiire tõus - asutati malevad Tartus, Valgas ja Narvas, 1921. aastal Võrus ja Haapsalus. Moodustati ühtne Eesti Skautide Malev. Eesti skautide õitseajaks peetakse aastaid 1932 - 1940. Algkoolides oli 1938/38. õppeaastal 1760 skautlikku üksust 38500 liikmega.¹⁹⁵

Skautlus ja gaidlus taotlesid õilsaid üldinimlikke sihte: noorsoo kasvatamist isamaa-armastuse, aususe, abistamisvalmiduse, vahvuse, tõearmastuse, ilu ja armastuse vaimus. Ühises suures mängus õppisid noored oma elu elama, ise endid juhtima ja kasvatama, ise endid aitama. Mängu seadused ja käsud, reeglid ja kombesid olid noortele tõelisus. Ülim kohustus oli teiste teenimine. Väga tähtsaks peeti ka autunde kasvatamist, mis paratamatult nõudis ka auahnuse kasvatamist.¹⁹⁶

Ent skautlus tekitas oma rahvusvahelise iseloomu tõttu noorsooliikumist suunavais ringkondades kriitilist suhtumist, arvati vaja olevat kodumaale orienteeritud noorteorganisatsiooni. Kaitseliidu algatusel asutati 1930. aastal Noorte Kotkaste ja 1932. aastal Kodutütarde organisatsioon. Nende eesmärgiks oli arendada oma ridadesse koondatud noortest riigitruid kodanikke. Noored Kotkad kasvasid suurimaks poisteorganisatsiooniks Eestis. 1939. aastaks oli noorkotkaste arv suurenenud ligikaudu 19 000-le. Algkooliõpilasi oli neist 74,1%.¹⁹⁷ Kodutütred oli samal ajal 19600, neist algkoolides 80.2%.¹⁹⁸

Noorkotkaste liikumise eesmärgid olid väljendatud poistepärases kümnes seaduses. Tegevusprogramm taotles esmajoones noorte iseloomu kujundamist, mida püüti saavutada organisatsiooni poolt pakutava hea ümbruse, sobiva tegevuse ja meeldiva eeskujuga. Rõhutati kehalist tublidust ja tervist, mille saavutamise loomulik tee oli tegevus väljas värskes õhus. Laagritele, matkadele, mängudele, spordile ja muule välisele tegevusele tuli pühendada 75% kogu tegevusest. Püüti arendada noortes töötahet ja oskusi. Kogu see

¹⁹⁵ Samas, lk. 189.

¹⁹⁶ Eesti gaidi käsiraamat. Trt., 1935, lk. 13, 14.

¹⁹⁷ Noored kotkad. Tln., 1939, lk. 6.

¹⁹⁸ Kodutütred. Tln., 1939, lk. 2,5.

tegevus oli tihedalt läbi põimitud riigikaitsealise ettevalmistuse algelementidega ning isamaalise meelsuse arendamisega.¹⁹⁹ Selles kõiges oli palju sarnasust skautluse eesmärkidega, kuid viimane oli rahvusvaheline liikumine ja taotles rohkem üldinimlike vooruste kasvatamist.

1930. aastate teisel poolel taotles Kaitseliit skautide ja noorkotkaste ühendamist Kaitseliidu juurde kuuluvasse noorsoo-organisatsiooni "Eesti Noored".²⁰⁰ Ent skautmasterite kogu ei olnud nõus alluma Kaitseliidule, vaid soovis säilitada skautlikku liikumist puhtskautlikul alusel. Ei soovitud piirduda ainult noorte ettevalmistamisega Kaitseliidu teenistuseks.²⁰¹ Kardeti, et Kaitseliidu kui militaristliku organisatsiooni juurde kuulumisel ei registreerita uut organisatsiooni ülemaailmsesse skautlikku liitu.²⁰² Läbirääkimised Kaitseliidu esindajate ja skaudijuhtide vahel jäid tagajärjetuks.

Haridusministeeriumi koosseisus asutati 1937. aastal eriline noorsoo osakond (1938. aastast Noorsoo ja Vabahariduse Osakond). Osakonna abil loodeti erinevaid noorsoo-organisatsioone üksteisele lähendada.

Noorsoo-organisatsioonide tegevus kuulus 1937. aastal antud määruse põhjal haridusministeeriumi järelevalve alla.²⁰³ Õpilased võisid osa võtta ainult haridusministri poolt õpilastele lubatud organisatsioonidest. Nendeks olid noorkotkaste, kodutütarde skautide ja gaidide organisatsioonid, noorte meeste ja naiste kristlikud ühingud, Ülemaaline Maanoorte Ühendus ja Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus. Õpilasingidel oli lubatud osa võtta ka Eesti Noorte Punase Risti, Eesti Noorsoo Karskusliidu ja mitmete teiste organisatsioonide tegevusest. 1938. aastal kuulus kõigist õpilastest organisatsioonidesse 43,8%. Üldse leidis 1175 koolis kokku 2529 organisatsiooni, neist 961 õpilasingi kuus õpilaskonda-peret, 724 kodutütarde, 703 noorkotkaste, 83 skautide ja 52 gaidide üksust.²⁰⁴

Algkooliõpilased olid oma nooruse tõttu suhteliselt vähem organiseeritud kui keskkooliõpilased (1938. aastal 110 000-st algkooliõpilasest ligikaudu 42 000, s.t. umbes

¹⁹⁹ Noored Kotkad, lk. 3.

²⁰⁰ ERA, f. 1108, nim. 7, s. 219, l. 49.

²⁰¹ Päevaleht, 1935, 25. apr.

²⁰² ERA, f. 1108, nim. 7, s. 219, l. 153.

²⁰³ Riigi Teataja, 1937, nr. 96, lk. 1888, 1889.

²⁰⁴ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 943, l. 107.

38%). Noorkotkaste ja kodutütarde üksusi ning õpilasringe oli algkoolides ligikaudu võrdselt. Algkoolide juurde asutati ka koolikohustuse täitnud noorte jaoks noorteühinguid. 1938. aastal oli neid registreeritud 139.²⁰⁵

Algkoolide õpilasringidest olid esikohal Eesti Noorte Punase Risti ringid - 146 üksust 8000 liikmega. Nende emaorganisatsiooniks oli Eesti Punane Rist, mis varustas noori kirjandusega, muretses nende tegutsemiseks vajalikke materjale ja andis välja hästitoimetatud ajakirja "Meie Noorus". Noortele õpetati tervishoiu algteadmisi. Eesmärgiks oli kasvatada noori, kes oleksid valmis abistama kaasinimest, kes näeksid kogu maailma inimestes oma sõpru ja vendi, et muutuks reaalsemaks rahuaade ja väheneks sõdade tekkimise võimalus. Kuuluti rahvusvahelisse noorteorganisatsiooni Noorte Punane Rist, kes oma loosungit "Ma teenin!" teostas tervishoiunõuete populariseerimise, ligimesearmastuse arendamise ja rahvaste üksteisele lähendamise ning vastastikuse arusaamise süvendamise kaudu.²⁰⁶

Suuruselt järgmiseks olid karskusühingud ehk lootusringid, mis kuulusid Eesti Karskusliidu juhtimise alla. Neid oli algkoolides 70 ja liikmeid 2000.²⁰⁷ Algkooliõpilasi kuulus ka kirikute ja nende koguduste juurde asutatud organisatsioonidesse.

Töötasid ka õpperingid, mida oli üle 60 liigi. Esirinnas seisis üldhariduslikud õpperingid ja koolikooperatiivid. Järgnesid muusika-, kirjandus- ja loomakaitseringid. Koolikooperatiivide suur hulk (241 ringi ligi 9000 liikmega) näitab, et koolides rõhutati tugevasti ühistegevuse mõtet. Õpperinge juhtisid õppenõukogud.

*

Iseseisva Eesti Vabariigi algkoolisüsteemile rajas põhialused 1920. aasta algkooliseadus. 1930. aastani kehtis koolikohustus IV klassi lõpetamiseni, edaspidi VI klassi lõpetamiseni. Koolikohustus algas 8. eluaastast. Kõik endised erinevaid nimetusi kandvad alghariduskoolid nimetati avalikeks algkoolideks. Algkool pidi olema emakeelne, ilma usuõpetuseta ja masuta. Usuõpetus jäi õpilastele vabatahtlikuks õppeaineiks. 1934. aastal alandati koolikohustust algkoolikursuse omandamisel seni kehtinud 16. eluaastalt 14. eluaastani.

²⁰⁵ ERA, f. 1108, nim. 1, s. 943, l. 107.

²⁰⁶ Eesti Noorte Punase Risti põhimäärused. Tln., 1938, lk. 3.

²⁰⁷ M. Raud, Eesti kool aegade voolus. II, lk. 191.

Avalikke algkooli pidid asutama ja ülel pidama vallad, alevid ja linnad sellisel arvul, mis oli tarvilik koolikohustuse läbiviimiseks. Vajati uusi koolimaju. 1920. aastal algas endiste mõisate härrastemajade andmine koolidele kasutamiseks. 1935. aastaks olid algkoolid saanud kasutamiseks 222 endist mõisamaja. 1922. aastal asutati riiklik koolimajade ehitusfond, mis hakkas andma omavalitsustele koolimajade ehitamiseks laenu. 1935. aastaks oli püstitatud või ümber ehitatud 323 algkoolimaja, neile lisandus aastail 1937 - 1940 veel 155 koolimaja.

Enamik uusi algkoole asutati linnade poolt. Maakondadest tuli uusi algkoole avada kõige rohkem Petserimaal ja Valgamaal. 1929/30. õppeaastaks olid kuue õppeaastaga töötavad algkoolid võrreldes 4-klassilistega maakondades enamuses. Algkoolide juures võisid töötada ka nn. täienduskoolid. Enamik neist olid kutsekallakuga.

Vähemusrahvuste algkoolid töötasid vastavate rahvuste emakeeles. 1925. aastal kehtestati vähemusrahvuste kultuuromavalitsuse seadus. 1935/36. õppeaastal töötas kokku 128 vähemusrahvuste avalikku algkooli.

Koolikohustuslikest lastest jäi 1923/24. õppeaasta andmeil linnades õpetuseta 0,6% ja maakondades 5,1%. Põhjuseks oli vanemate majanduslik kehvus, haigused, töötamine jm. Koolikohustuse vanusepiiri alandamine 1934. aastal tingis paljude õpilaste lahkumise algkoolist enne koolikursuse lõpetamist. Algkooli lõpetasid aastail 1937 - 1939 keskmiselt 57,1% I klassi astunuist, seega jäi 42,9%-l õpilastest 6-klassiline algkool lõpetamata.

Algkoolides õpetati kodulugu, emakeelt, laulmist, võimlemist, käsitööd, joonestamist, aritmeetikat ja algebrat, geomeetriat, looduslugu ühes tervishoiuga, maateadust, ajalugu, kodanikuteadust ja kaht võõrkeelt. Ent esilagsed õppeprogrammid olid liiga ulatuslikud ja 1928. aastal kehtestati uued õppeplaanid ja -programmid. Juba 1926. aastal jäeti võõrkeel vabatahtlikuks õppeaineks. Alates 1934. aastast hakati senisest rohkem rõhutama rahvusliku kasvatusenõuet ning suurendati ajaloo ja kodanikuõpetuse tunde.

Õppetööd kontrollisid ja nõustasid koolinõunikud, kes töötasid Haridusministeeriumi üldise järelevalve all. Nende ülesandeks oli õpetajate tegevuse kontrollimine, kuid eelkõige metoodiline abistamine.

Nõuti õppetöö näitlikustamist, milleks asuti õppevahendite muretsemisele.

Suur töö tehti ära eestikeelse õppekirjanduse muretsemisel. Õpikuid koostasid haridustegelased, koolinõunikud ja õpetajad, nende väljaandmisega tegeles terve rida

kirjastusi. 1924. aastal kutsuti Haridusministeeriumis ellu õpperaamatute komisjon, kellele tehti ülesandeks õpikute läbivaatamine ja nende soovitamine koolidele. Rajati ka raamatukogud.

Koolinõunike Ühingu 1934. aasta uurimuse põhjal oli algkooli lõpetajate tase rahuldav kõigis ainetes, ega jäänud maha Lääne-Euroopa riikide tasemest, mõnes osas isegi ületas selle.